

*Manus som er sendt lov og rett
til orientering. (okt. 1993)*

104814

**Oslo universitets motstandskamp 1940-45.
Særlig om arrestasjonen av studentene for 50 år siden¹**

Av professor dr. juris Anders Bratholm

Den 30. november 1943 begynte som en ganske vanlig okkupasjonshverdag sent i november. Det var surt og kjølig, og Universitetsplassen var dekket av nyfallen snø. De fleste av de ca. 4000 studentene var på plass på lesesaler, institutter eller auditorier. Det var eksamenstider, og mange satt bøyet over oppgaven. Det juridiske fakultet satt i møte i Urbygningen.

Ved 9.30-tiden om formiddagen dukket en student opp på de forskjellige studiestedene. De kunne fortelle at tyskerne den formiddagen skulle stenge Universitetet og sende studentene til en leir i Tyskland. Budbringerne hadde med seg løpesedler med opplysninger om den planlagte tyske aksjonen.

Artikkelen gjør rede for bakgrunnen for den tyske aksjonen mot Universitetet i Oslo for 50 år siden, og de følger den fikk for studentene og lærerne ved Universitetet. Også reaksjonen i nazistenes hovedkvarter i Berlin behandles. Det legges fram nytt materiale basert på arkivstudier eller intervjuer med sentrale aktører i den norske hjemmefronten den gangen. Til slutt blir spørsmålet stilt om det er grunn til å beklage studentenes og lærernes innsats i motstandskampen, eller om det kan sies at Universitetet deltok på linje med f.eks. skolen eller kirken.

1. Noe av bakgrunnen for aksjonen mot Universitetet

Den tyske aksjonen var kulminasjonen på en årelang strid mellom okkupasjonsmakten og Universitetet. Selv om striden pågikk så å si kontinuerlig siden besettelsen, var

det enkelte særlig kritiske faser hvor Universitetet ble truet med stengning eller andre alvorlige represalier.

Striden ble dels ført med den tyske sivile administrasjon med Reichskommissar Josef Terboven i spissen, og dels med NS-regimet. Det hendte at Quisling trådte fram på arenaen med trusler om alvorlige represalier hvis Universitetet ikke føyde seg.

I noen tilfeller var det uklart om det var okkupasjonsmakten eller NS-regimet som sto bak truslene, eller om de to handlet i forståelse med hverandre.

Som regel var Universitetets rolle defensiv; det forsvarte seg mot inngrep, men det hendte også at Universitetet, eller grupper ved det, f.eks. studentene, gikk offensivt fram og markerte hvor de sto i frihetskampen.

Den tyske okkupasjonen av landet var ikke engang fullført - militære kamper foregikk fremdeles nordpå - da den første konflikten mellom Universitetet og okkupasjonsmakten oppsto. I mai 1940 hadde tyskerne fått satt igjennom at det i en filmavis på Oslo-kinoene skulle vises innslag fra den tyske erobringen av Norge. Dette førte til antityske demonstrasjoner både i og utenfor kinoene.²

Studentene fikk skylden for å ha vært særlig aktive demonstranter, og Terboven innkalte Universitetets rektor, professor Didrik Arup Seip, sammen med noen studentrepresentanter, for å stå til rette. Seip avviste at det særlig var studentene som hadde demonstrert, siden semesteret nå var slutt og de aller fleste studenter hadde dratt tilbake til sine hjemsteder. Det kunne være årets russ, men dens organisasjon var oppløst siden russetiden nå var over. Deretter gikk Seip, som midlertidig bestyrte Kirke- og undervisningsdepartementet, til motangrep og beklaget seg over at tyskerne hadde lagt beslag på mange skoler, slik at barna ikke kunne få undervisning. Seip var "meget, meget dyktig" i denne samtalen, kommenterte en av studentrepresentantene etterpå.³ Møtet ble et prestisjenederlag for Terboven som han ikke glemte. Dette

var den eneste gang de to motstandere møttes ansikt til ansikt. Senere foregikk striden mer på avstand.

Da Seip holdt sin immatrikuleringstale for de nye studentene på Universitetsplassen 15. aug. 1940, lot han ikke anledningen gå fra seg til å si hvor Universitetet sto i kampen mot okkupanten og nazismen.⁴ Det samme gjentok seg da Seip talte på 25-årsjubilantenes fest. Han siterte et dikt av Bjørnson som begynte slik:

"Kamp da, o venner! for frihet i Norden
ja frihet for alt det som stammer av ånd!"

Kveldens toastmaster, statsadvokat Sverre Riisnæs, ble så forarget over Seips tale at han på flekken frasa seg toastmastervervet. Noen uker senere rykket han inn i Justisdepartementet som Quislings mann og kommissarisk statsråd.⁵

Også studentene gjorde tidlig klart hvor de sto i motstandskampen. Studentersamfunnet fikk i høstsemestret 1940 et samlings- og motstandsstyre. I programmet het det bl.a. at styret så det som sin oppgave å sveise studentene sammen til "en sluttet norsk front". Hvem fronten ble dannet mot, var neppe noen i tvil om.

På ett av de første møtene skulle psykiateren, overlege Johan Scharffenberg tale om "Minner fra 1905". Han var da landskjent for bl.a. sine antinazistiske avisartikler gjennom flere år, og for sine protestartikler mot okkupanten i Arbeiderbladet 25. og 28. mai 1940. Allerede like etter at Hitler var kommet til makten i Tyskland 1933 hadde Scharffenberg i en artikkel stilt en psykiatrisk diagnose for Hitler. Han var en "psykopat av profettypen på grensen til sinnssykdom. Slike mennesker var farlige når de fikk makt. De kunne kaste Europa inn i krig og kaos."⁶

Salen var overfylt lenge før møtet skulle begynne, og Scharffenberg skuffet ikke. Han hyllet kong Haakon fordi han hadde avslått å frasi seg den norske tronen i

forbindelse med de forsøk som på den tiden ble gjort for å få etablert et norsk riksråd som skulle gi landet et begrenset selvstyre under okkupasjonen.

Scharffenberg sluttet med denne appell:

"La dem vite at Norges ungdom vil hevde Norges frihet og selvstendighet, koste hva det koste vil for oss alle sammen."

Foredraget førte til at Scharffenberg ble arrestert sammen med Studentersamfunnets formann, John Sanness. Kassereren, Helge Seip, ble under Gestapo-eskorte kjørt hjem hvor Studentersamfunnets kasse og protokoller ble beslaglagt. Deretter ble Studentersamfunnet oppløst ved tysk dekret.⁷

Noen uker senere ble det ny konfrontasjon i form av slagsmål i Aulakjelleren og på Universitetsplassen mellom NS-studenter i hirduniform og andre studenter.

Dette førte til at Seip igjen ble innkalt, denne gangen til en tysk politisjef som advarte ham på grunn av Universitetets og studentenes negative holdning til okkupasjonsmakten.

I tiden som fulgte ble det gjort en rekke fremstøt fra Kirke- og undervisningsdepartementet under ledelse av NS-mannen, "minister" Ragnar Skancke. Han utnevnte f.eks. flere NS-folk til professorer ved Universitetet. De fleste manglet kompetanse for stillingen. Det akademiske kollegium protesterte mot utnevnelsene og påpekte at de lå utenfor det som okkupasjonsmakten etter Haag-konvensjonen kunne foreta seg.⁸

En tid senere bestemte lederen av Politidepartementet, NS-mannen Jonas Lie, at en nærmere angitt litteratur som nazistene mislikte skulle fjernes fra de offentlige bibliotekene. Alle professorene protesterte, bortsett fra dem som var NS-medlemmer, og resultatet ble at litteraturen, med visse forbehold, skulle være tilgjengelig for forskere.⁹

Like etter kom en ny forordning fra Skanckes departement om senkning av aldersgrensen for offentlig ansatte til 65 år, men slik at departementet kunne gi dispensasjon inntil vedkommende var fylt 70. Hensikten var klar: NS ville kvitte seg med motstandere som var fylt 65. Universitetsledelsen protesterte forgjeves mot inngrepet.¹⁰

På nyåret 1941 unnlot Skancke å gjenoppnevne noen høyesterettsdommere som sensorer ved juridisk embetseksamen. Dette var en takk for sist fordi dommerne i Høyesterett hadde nedlagt sine embeter med den begrunnelse at okkupasjonsmakten hadde grepet inn i domstolenes selvstendighet i strid med Haagkonvensjonen. Til erstatning for de avsatte sensorene oppnevnte Skancke nye som hovedsakelig var NS-medlemmer.

Det ble ny strid, og resultatet var et kompromiss: Det juridiske fakultet skulle slippe å bruke de nyoppnevnte sensorene. Til gjengjeld skulle fakultetet unngå å bruke som sensorer de fratrådte høyesterettsdommerne.¹¹

På årsfesten 2. september 1941 fikk Universitetet igjen vist hvor det sto i motstandskampen. Professor Frede Castberg skulle holde hovedtalen om menneskerettighetenes erklæring i historiens lys, og talen grep rett inn i dagens politiske situasjon. Castberg fremholdt at enhver hevdelse av menneskerettighetene overfor statsmakten måtte være forbundet med bevissthet om de oppgaver som skulle gi rettighetene deres sosiale verdi: "Den "frihet" og "rettssikkerhet" som det tales om i menneskerettighetenes erklæring, skal skape vilkårene for personlighetens vekst."

Castberg sluttet slik: "Slik forstått, er idéene fra 1789 i sin kjerne levende den dag i dag."

Mange ventet at Castberg ville bli arrestert på grunn av talen, men intet skjedde.¹²

Noen dager senere erklærte okkupasjonsmakten unntakstilstand i Oslo-området. Begrunnelsen var at det hadde vært tilløp til streik på noen arbeidsplasser i Oslo

fordi noen melkeleveranser til arbeiderne var uteblitt. Samme dag som unntakstilstanden var erklært - 10. september 1941 - ble flere fra fagforeningshold stilt for standrett og dømt til døden, og to ble henrettet - fagforeningslederen Rolf Wickstrøm og den juridiske rådgiver for Landsorganisasjonen, Viggo Hansteen. Dette var en terroraksjon - trolig et bestillingsverk fra Terboven med formål å skremme til lydighet.

Den neste dagen fulgte Terboven opp overfor Universitetet. Lærere og studenter ble innkalt til møte i Aulaen, og hovedtalen ble holdt av lederen for det tyske sikkerhetspoliti i Norge, general Wilhelm Rediess. Det ble en skjennepreken over norsk vrangvilje og uforstand, særlig fra universitetshold. Generalen sluttet med å erklære Seip avsatt som universitetsrektor, og "minister" Skancke ble innsatt i Seips sted. Samtidig ble Det akademiske kollegium - Universitetets høyeste instans - erklært oppløst og dets myndighet overført til den nye rektor i samsvar med det nazistiske "førerprinsippet". Taleren truet med standrett de lærere og studenter som ikke ville godta nyordningen.

Deretter tok den nyutnevnte "rektor" ordet og minnet om det viktige sannhetskrav Universitetet måtte bygge på - en overraskende påminnelse på bakgrunn av det overgrep som nettopp hadde skjedd, og at tyske soldater sto oppstilt med hjelm og maskinpistol langs veggene i Aulaen for å markere makten.

Etter møtet ble Seip og professor Kristian Schreiner arrestert. Dagene før var to andre sentrale motstandsmenn ved Universitetet fengslet, professorene A.W. Brøgger og Otto Lous Mohr.

De arresterte ble sendt til Grini fangeleir. Senere ble Seip overført til konsentrasjonsleiren Sachsenhausen i Tyskland.¹³

Siden Skancke som kommissarisk statsråd ikke kunne være rektor til daglig, måtte det oppnevnes en prorektor. Dette ble professor i polarlandenes geografi,

Adolf Hoel. Han var medlem av NS, men ansett som en velmenende mann. I den situasjonen som forelå, foretrakk trolig de fleste Hoel som prorektor fremfor noen annen NS-mann. Hoel mente å ha brakt dette på det rene før han svarte ja på anmodningen fra Skancke om å bli prorektor.

2. Dannelsen av det hemmelige lærerutvalg og dekanenes rolle

Behovet meldte seg nå for et hemmelig organ som kunne lede Universitetets fortsatte motstandskamp. Initiativet til dette kom fra direktør Fredrik Lange-Nielsen som bak seg hadde sentrale folk i hjemmefronten. Professor i psykologi, Harald Schjelderup, kjent for sin klare motstandsholdning, ble valgt til formann i det håndplukkede utvalget - "Aksjonsutvalget". Alle fakultetene var representert, bortsett fra det juridiske. Årsaken var at ingen ved dette fakultetet (som også omfattet sosialøkonomene) helt ut delte Aksjonsutvalgets syn på motstandskampen. Det var likevel en jurist med i utvalget, fakultetssekretær (senere universitetsdirektør) Arne Halvorsen som skulle representere det administrative personalet ved Universitetet.¹⁴

De aller fleste universitetslærere kjente ikke til at det fantes et aksjonsutvalg. Det var av hensyn til utvalgets sikkerhet nødvendig med hemmeligholdelse. Men dette hensyn måtte forenes med at utvalget kunne bli kjent med universitetslærernes syn på de spørsmål som dukket opp, samtidig som utvalget kunne få spredt blant kollegene de paroler det ga.

Dette ble da ordnet slik at hvert medlem av Aksjonsutvalget hadde kontaktpersoner i sitt eget fakultet som medlemmet kunne rådføre seg med og formidle paroler gjennom, uten at kontaktpersonene kjente til bakgrunnen for dette.

Utvalget hadde hele tiden kontakt med de sentrale organer for hjemmefrontens ledelse og det utøvende organ, Koordinasjonskomiteen. Kontakten ble i første rekke formidlet gjennom presten (senere biskop) Alex Johnson og høyesterettsdommer Ferdinand Schjelderup. Ved siden av å være kontaktperson var Schjelderup også en sentral rådgiver for Aksjonsutvalget både i juridiske spørsmål og andre.¹⁵

Ved siden av Aksjonsutvalget var de valgte dekanene fra fakultetene aktive, og også de holdt jevnlig hemmelige møter som pågikk helt til krigens slutt. Men siden den formelle myndighet lå hos rektor Hoel, måtte dekanene så vidt mulig få ham med på de beslutninger de fattet, for at de skulle få gjennomslagskraft. Hoel hadde gjennomgående stor forståelse for dekanenes syn og ble en bølgebryter i forholdet til Skancke i Kirke- og undervisningsdepartementet.¹⁶

I noen saker så dekanene annerledes på spørsmålet enn Aksjonsutvalget hvis eksistens var ukjent for mange av dekanene, trolig de fleste. Dette måtte føre til uklarhet og misforståelser. Likevel maktet som regel Aksjonsutvalget å få satt igjennom sitt syn som gjerne var mer aktivistisk preget enn dekanenes. Dette skjedde dels ved at de enkelte medlemmene hadde stor innflytelse i de fakultetsrådene de tilhørte, dels ved at de hadde gode medspillere der. Til dette kom at Aksjonsutvalget iblant gjorde bruk av et meget taktisk opplegg. Dette kunne f.eks. gå ut på å få vedtatt den linje utvalget mente var den riktige i det fakultet hvor de visste at det hadde sterkest støtte - Det historisk-filosofiske. Vedtaket der ble så søkt brukt som en brekkstang for å få i stand samme vedtak i de andre fakultetene.¹⁷

3. Dannelsen av et hemmelig studentutvalg

Da rektor Seip ble avsatt og Det akademiske kollegium oppløst, rørte ikke NS-styret ved det studentvalgte organet ved hvert enkelt fakultet ("særutvalget") og det overordnede organ, Fellesutvalget, som besto av formennene i særutvalgene. Siden utvalgene bare hadde en rådgivende funksjon, hadde de liten innflytelse på styringen av Universitetet. På den annen side harmonerte ordningen med de demokratisk valgte studentorganer dårlig med det førerprinsippet som NS-regimet søkte å gjennomføre på de fleste samfunnsområdene.

Det kom derfor ikke som noen overraskelse at "minister" Skancke tok skritt til at studentorganene skulle omorganiseres, og i november 1941 ble medlemmene av studentutvalgene beordret til å møte i Aulaen. Samtidig gikk det ut en anmodning til andre studenter om å møte.

Aulaen var fullsatt da Skancke besteg talerstolen. Han erklærte de demokratisk valgte studentorganene for oppløst, og begrunnet det med at det nasjonalsosialistiske førerprinsipp nå skulle innføres også på dette området. I de nye utvalg skulle formannen bestemme og de andre medlemmene bare være rådgivere. Deretter oppnevnte han ny formann og andre medlemmer av særutvalgene og dessuten ny formann for Fellesutvalget.

De oppnevnte var medlemmer av NS. Det ble ikke oppnevnt noe utvalg for Det teologiske fakultet, fordi det ikke var nok NS-medlemmer blant studentene til å utgjøre et utvalg.

Dette trekk fra Skancke ble møtt med et mottrekk fra motstandshold. På initiativ av John Sanness ble det opprettet et hemmelig fellesutvalg - heretter kalt Studentutvalget. Formann ble stud.jur. Johan Vogt som ved årsskiftet 1941-42 måtte dra til Sverige for å unngå å bli fengslet for sitt motstandsarbeid. Ny formann ble stud. philol. Andreas Schanke.¹⁸

Det var god kontakt mellom Aksjonsutvalget og Studentutvalget. Som regel var utvalgene på linje i motstandskampen, men det hendte at det oppsto uenighet i

enkelte saker. Iblant var nok Aksjonsutvalget mer aktivistisk innstilt enn Studentutvalget og vel også mer enn studenter og lærere flest. Dette var f.eks. trolig tilfellet når spørsmålet om studentstreik eller "uteblivelse" fra Universitetet meldte seg som et mulig svar på nazistenes overgrep.

4. Protesten fra Universitetet mot forsøk på å nazifisere ungdommen

I månedene etter at rektor Seip var avsatt og de demokratiske studentorganene oppløst, grep ikke tyskerne direkte inn i Universitetets indre liv, og også NS-myndighetenes linje var preget av forsiktighet. Hoel som prorektor - senere ble han rektor - opptrådte varsomt og gjorde sitt beste for å unngå nye konfrontasjoner.

Men så dukket det våren 1942 opp en sak som riktignok ikke direkte gjaldt Universitetet, men hvor man både på lærer- og studenthold følte behov for å si fra. Dette gjaldt forsøkene fra NS-styret på å gjennomføre en tvungen nazistisk oppdragelse av ungdommen. Det skulle skje på grunnlag av en ny lov om tvungen ungdomstjeneste i NS Ungdomsfylking. Det var en utbredt enighet ved Universitetet om at man måtte protestere kraftig mot disse planene som NS senere måtte oppgi.

Initiativet kom fra Aksjonsutvalget, og protestens ordlyd, som var utformet i samråd med Ferdinand Schjelderup, lød i et par sentrale avsnitt:

"Forskningsfriheten, retten til i fri sannhetssøken å følge sin egen samvittighet, er livsnerven i Universitetets virksomhet. Bare ved uavkortet opprettholdelse av dette prinsipp kan Universitetet fylle sin oppgave i forskningens tjeneste og oppdra de studerende til respekt for sannhet og saklighet. ...

I bevisstheten om vårt ansvar som universitetslærere finner vi at det er vår plikt, uforbeholdent å advare mot den

kurs som er blitt anvist i oppdragelsesarbeidet, særlig ved loven om tvungen ungdomstjeneste i N.S. Ungdomsfylking."

Skrivet ble undertegnet av praktisk talt alle professorene og et stort antall andre lærere, bortsett fra de få NS-medlemmene.

5. Striden om opptak av NS-studenter til de lukkede studier

Fra 1. januar 1941 ble det innført adgangsbegrensning ved det medisinske studiet. Adgangsbegrensningen, som skjedde på grunnlag av artiumskarakterene, førte til at Kirke- og undervisningsdepartementet i 1942 vedtok regler for opptak ved medisin og andre lukkede studier som gjorde det mulig å legge vekt på andre forhold enn karakterene, så som NS-medlemskap og tysk frontkjempertjeneste.

Dette utløste protester. På vegne av Det medisinske fakultet ved Universitetet i Oslo innleverte dekanus, professor H.G. Monrad-Krohn, en protest mot endringen av opptaksreglementet. Også de andre fakultetene engasjerte seg i protesten.

Aksjonsutvalget tok igjen initiativet til å organisere motstanden, og i samråd med Ferdinand Schjelderup ble det utarbeidet et utkast til protestuttalelse. Det het bl.a. i utkastet:

"Spørsmålet om rekruttering av studerende og av akademiske lærere er for alle høyskoler et prinsippsspørsmål av vital betydning. Universitetet må i dette spørsmål - nå som tidligere - la seg lede av det hensyn til saklighet som er selve grunnlaget for dets virksomhet."

Det het videre:

"Skal den linje følges at utenforliggende hensyn - politisk innstilling eller andre forhold - settes foran de faglige kvalifikasjoner, må det føre til forskningens forfall og nedbryte den standard som vår høyskoleutdannelse hittil har hatt. Universitetets lærere ønsker å fortsette sitt arbeid på faglig grunnlag - i korrekt forhold til Okkupasjonsmakten etter Haag-konvensjonens regler"

I sluttavsnittet ble det rettet en "inntrengende" henstilling til departementet om å frafalle kravet om at enkelte studenter skulle gå foran mer kvalifiserte søkere. Dette kravet fant Universitetet "uantagelig".¹⁹

Samtlige fakulteter sluttet seg til uttalelsen som var mer generelt formet enn hva den konkrete saken gjorde nødvendig. Men dette var bevisst fordi fakultetene fant det naturlig med en mer omfattende prinsipperklæring om hva Universitetet sto for når nå anledningen bød seg.

Bare på ett punkt vakte utkastet fra Aksjonsutvalget strid, og det var Det juridiske fakultet som skapte problemet. Det foreslo at det ikke skulle hete i "korrekt forhold" til okkupasjonsmakten, men "i lojalt forhold". Etter et fellesmøte som fakultetene hadde holdt om saken, ble Det juridiske fakultets mer forsiktige formulering valgt, enda Aksjonsutvalget forsøkte å unngå det. I sin selvbiografiske bok "Minner" begrunner Frede Castberg endringen med at ordet "lojalt" var best i samsvar med "folkerettens regler".²⁰ Han skriver også at hans inntrykk på grunnlag av samtaler med forskjellige kolleger var "at ingen var rede til å ta sin dødsdom på denne sak".

Kort tid etter at protestuttalelsen var vedtatt, ble dekanene for Det medisinske og Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet - H.G. Monrad-Krohn og Halvor Solberg - innkalt til møte hos "ministerpresident" Quisling på slottet. I møtet deltok også rektor Adolf Hoel og Ragnar Skancke.

Under møtet arbeidet Quisling seg opp i en voldsom indignasjon over de uforstående menneskene som

motarbeidet ham, og han rettet de alvorligste trusler mot dekanene og deres kolleger: Hvis Universitetet gjorde motstand mot det nye reglementet om opptak av studenter, ville det bli stengt og fire tusen studenter sendt på tvangsarbeid til et sted hvor det var "lite mat, lite hus og lite klær". De yngste professorene skulle få slå følge med studentene, mens de andre skulle fengsles. Dessuten skulle "hodene rulle". Quisling opplyste at tyskerne sto bak truslene.²¹

Etter at Hoel hadde støttet dekanene i deres syn på det nye reglementet - noe Skancke ikke gjorde - falt Quisling mer til ro, og man drøftet hvordan det likhetsprinsippet som dekanene hevdet måtte gjelde ved opptak, skulle kunne forenes med det nye reglementet.

Resultatet av nye forhandlinger etter møtet på Slottet ble et kompromiss som gikk ut på at forelesningene i de prekliniske medisinske fag skulle være åpne for alle studenter, mens noen kurs med begrenset deltagelse ikke skulle holdes før til høsten 1943.

Kompromisset ble av mange oppfattet som en seier for Universitetet, mens Aksjonsutvalget fant løsningen betenkelig fordi man bare utsatte den endelige avgjørelsen. Man regnet med at NS ville komme tilbake senere med kravene om særbehandling av enkelte studenter på politisk grunnlag.

Det gikk som mange regnet med. Kirke- og undervisningsdepartementet vedtok høsten 1943 et nytt reglement om opptak av studenter ved de lukkede studier. Etter dette reglementet, som avvek fra det forrige, skulle Universitetets rektor bestemme hvor mange studenter og hvem som skulle opptas. Den politiske hensikten var ikke til å ta feil av, og det kom derfor nye protester fra lærer- og studenthold.

Også denne gangen utarbeidet Aksjonsutvalget et utkast til protest mot det nye reglementet.

Protesten lød i det viktige sluttavsnittet:

"Universitetet må ha reglementsmessig sikkerhet for at opptaking av studenter bare kan finne sted etter saklige hensyn godkjent av fakultetene etter samme retningslinjer som tidligere. Departementet må ellers ta den ufravikelige konsekvens av - i strid med forutsetningene for universitetslærernes hele virke - å gjøre Universitetet til en institusjon med vesentlig annen karakter enn det hittil har hatt. Det må gi avkall på å bruke de universitetslærere som føler seg samvittighetsforpliktet overfor en oppfatning av universitetsgjerningen, som er uforenlig med de prinsipper det nye reglement bygger på."

Avsnittet i protesten om at Universitetet måtte gi avkall på å bruke lærere som følte seg "samvittighetsforpliktet" overfor sitt syn på universitetsgjerningen, innebar en dulgt trussel om streik dersom departementet skulle forsøke å tvinge sitt syn igjennom. Ordet "streik" ble unngått med omhu fordi man på bakgrunn av "melkestreiken" i 1941 og de tragiske følger den fikk, fryktet for at en direkte trussel om dette ville utløse drastiske mottiltak i form av f.eks. unntakstilstand og bruk av "krigslovene" og dødsstraff. Quislings trusler under møtet med de to dekanene på Slottet var heller ikke glemt.

Naturlig nok gjorde frykten for alvorlige represalier mange av professorene betenkte selv ved bruk av en mer kamouflert streiketruassel. Men - skriver Castberg i sin bok "Minner" - "situasjonen var nå blitt slik at det ikke var lett å få gehør for betenkeligheter".²²

Da det skulle settes ned en komité for å sluttredigere protesten, ønsket ikke Castberg å være med fordi han var uenig i setningen som kunne oppfattes som trussel om "kollektiv arbeidsnedleggelse". Han tilføyer: "Men vi var naturligvis alle rede til å stemme for det som komitéen la frem." I komitéen deltok fra Det juridiske fakultet professorene Arnholm, Augdahl og Robberstad.²³

Resultatet var at komiteen opprettholdt setningen som kunne oppfattes som en trussel om streik.

Som man kunne vente vakte særlig den omstridte setningen nazistenes vrede. Skancke innkalte dekanene til et møte 24. september 1943 for å stå til rette. På spørsmålet om meningen var å streike, fikk han ikke noe klart svar. Men ellers la ikke dekanene skjul på sitt syn på det nye reglementet om opptak.²⁴

Det hadde vært Skanckes mening at det nye reglementet skulle tre i kraft fra høstsemestret 1943, men ikraftsettelsen ble utsatt til vårsemestret 1944. Grunnen var trolig at Skancke, som hittil hadde styrt denne saken, antagelig i samråd med Quisling, var i tvil om hva man skulle gjøre på bakgrunn av den sterke motstanden fra fakultetene.

I det interregnum som nå oppsto, fattet Det medisinske fakultet på egen hånd et vedtak om at man anså det nye reglementet for "bortfalt". Dette ble rapportert til Quisling som øyeblikkelig bestemte at reglementet skulle følges av alle "vedkommende".²⁵

6. Arrestasjonene 15. oktober 1943

Protesten fra fakultetene nådde Terbovens ører, og den 13. eller 14. oktober møtte han opp hos Quisling på Slottet for å fortelle at grensen nå var nådd - det var nødvendig å reagere mot det opprørske Universitetet.

Quisling - som trolig så det på samme måten - innkalte straks NS-studentenes leder og lederen av statspolitiet for å meddele at det nå var nødvendig å gå til arrestasjoner "for å skape respekt".²⁶

Resultatet var at det den 15. oktober (eller dagene like etter) ble arrestert 11 universitetslærere - stort sett professorer - og ca. 60 mannlige og 10 kvinnelige studenter.

Arrestasjonen av studentene skjedde helt eller i det vesentlige på grunnlag av lister som var utarbeidet på

forhånd, i første rekke av NS-studenter.²⁷ Det var stort sett særlig aktive motstandere av NS-regimet som ble arrestert.

Blant de arresterte lærerne var formannen i Aksjonsutvalget, professor Harald Schjelderup og en annen meget aktiv motstandsmann, dekanus for Det historisk-filosofiske fakultet, professor Magnus Olsen. Fra Det juridiske fakultet ble professor Carl Jacob Arnholm og universitetsstipendiat Johs. Andenæs arrestert.

Under avhør av statspolitiet ble lærerne spurt om hvordan de tolket setningen i protestskrivet som kunne oppfattes som en streiketruassel. Svaret var naturlig nok unnvikende. Derimot kom det et klart nei på spørsmålet om lærerne var villige til å undertegne en erklæring om at de godtok det nye opptaksreglementet.²⁸

Nektelsen utløste et vedtak av Politidepartementet om at lærerne skulle undergis seks måneders "sikring".

Da Johs. Andenæs ble avhørt, kom det fram at han som universitetsstipendiat ikke var blitt spurt om å underskrive protesten. Bare professorer og dosenter ble bedt om det.

Dette skapte en viss forlegenhet hos politiinspektøren som avhørte Andenæs, men da han fikk summet seg, spurte han om hvordan Andenæs ville ha forholdt seg om han var blitt spurt om å undertegne. Da Andenæs svarte at han i så fall ville ha undertegnet, ble også han undergitt "sikring" med den begrunnelse at han hadde erklært seg enig i protesten. I sin memoarbok "Et liv blant paragrafer", kommer Andenæs til at han nok burde ha svart at han ikke ønsket å uttale seg om spørsmålet. Da kunne han kanskje ha unngått fangenskapet som varte i 14 måneder.²⁹

I tiden etter arrestasjonen av lærerne og studentene ble det utfoldet stor aktivitet for å få løslatt arrestantene. Også rektor Hoel arbeidet energisk for løslatelse, og han fikk løfte fra statspolitiet om at det skulle skje. Men det trakk ut med løslatelsene, og særlig på studenthold oppsto det stor utålmodighet. Mange mente at det nå måtte sendes en protest til NS-myndighetene.³⁰

Fra lærerhold ble studentene anmodet om å holde seg i ro fordi det var gode utsikter til å oppnå løslatelse om få dager. Men studentene lot seg ikke lenger berolige, og 15. november ble det utdelt sedler med oppfordring om å protestere mot arrestasjonene. Det kom inn nesten 2000 protester.³¹

Neste dag ble dekanene innkalt til rektor Hoel som opplyste at han var blitt gjort kjent med at protestene fra studentene hadde hindret at de fengslede ble løslatt. Han ba derfor dekanene om å utvirke at protestene ble trukket tilbake.³²

Dekanene fant det riktig å meddele studentene Hoels syn, men før noen tilbaketrekning kunne skje, hadde statspolitiet beslaglagt protestskrivene på Universitetets sekretariat.

I Aksjonsutvalget og Studentutvalget fortsatte møtevirksomheten om hva man skulle gjøre for å få de arresterte løslatt. Det samme skjedde i fakultetsrådene. Også mange NS-studenter arbeidet for å få løslatt de lærere og studenter som ikke ble ansett som aktive motstandere av NS-regimet.³³

Mens det fra mange hold ble arbeidet intenst for å få arrestantene, eller en del av dem, løslatt, skjedde det noe dramatisk som helt endret situasjonen ved Universitetet.

7. Aula-brannen natt til 28. november 1943

Under krigen var man forberedt på det meste, men at Aulaen skulle bli påtent, ventet knapt noen. Likevel skjedde det, men skadene var begrenset fordi brannvesenet ble varslet av brannstifterne, og ilden slukket raskt. Munchs veggmalier var for lengst fjernet og brakt i trygghet.

Hvem satte Aulaen i brann natten til 28. november 1943? Tyskerne mente at det var opposisjonelle studenter som sto bak. På norsk hold mente man at brannen var en

nazistisk provokasjon etter mønster av den tyske Riksdagsbrannen i 1933, hvor hensikten etter en utbredt oppfatning var å gi nazistene et påskudd til å fengsle og terrorisere politiske motstandere.³⁴

Det ble etter hvert klart at ingen av de to versjonene stemte, men det var først under landssviksaken mot rektor Adolf Hoel i mai 1949 at man fikk et visst innblikk i hvilken krets som sto bak brannen. Da kunne et vitne i saken - Svein Wilhelm Bruun, bokholder, senere operasanger - motstrebende fortelle at noen i kretsen omkring den hemmelige avisen London-Nytt hadde satt fyr på Aulaen, angivelig for å aktivisere studentenes motstand mot okkupasjonsmakten. Senere er det blitt hevdet, bl.a. av professor Hans Fredrik Dahl i hans verk om Quisling, at det var en kommunistisk sabotasjegruppe som hadde satt fyr på Aulaen.³⁵

Det foreligger nå opplysninger som viser at ingen av brannstifterne var kommunister eller hadde særlig radikale oppfatninger. Det var fire menn - den yngste 17 år - som deltok i brannstiftelsen, og tre av dem arbeidet for London-Nytt. Den fjerde - Bruun - gjorde ikke det, men han hadde tidligere delatt i et par illegale aksjoner sammen med 17-åringen.³⁶

Bak brannstifterne sto en moden og velutrustet mann - Petter Moen, aktuar - som hadde gått helt over i motstandsarbeidet, og som etter krigen er blitt kjent for sine hemmelige dagboksopptegetninger i fengselet under krigen, publisert etter hans død - "Petter Moens dagbok" - et gripende menneskelig dokument. Moen var redaktør av London-Nytt og var en tid før brannen, sammen med en annen, Viggo Aagaard, blitt utpekt av Koordinasjonskomiteen til å være sjef for den illegale pressen i Norge, fordi den tidligere pressesjefen var blitt arrestert. Da brannstiftelsen skjedde, var Moen i ferd med å etablere seg som pressesjef, samtidig som han holdt på å sette sin etterfølger som redaktør av London-Nytt inn i arbeidet.³⁷

Noen måneder etter brannen, i februar 1944, rettet Gestapo et drepende slag mot store deler av den hemmelige pressen i Oslo-området, og også London-Nytt ble rammet. Petter Moen og de fleste av hans nære medarbeidere i avisen ble arrestert. Mange av dem ble utsatt for hensynsløs tortur, og meget av avisarbeidet ble røbet. Men om Aula-brannen ble det visstnok ikke sagt noe, trolig fordi de arresterte ikke ble mistenkt for å ha hatt noe med den å gjøre.

Etter noen måneders fangenskap og harde forhør ble Petter Moen og noen andre arresterte fra London-Nytt sendt fra fengselet i Oslo med det tyske skipet Westphalen med sikte på fangenskap i tysk konsentrasjonsleir. Men båten gikk på en mine, og alle fra London-Nytt druknet.³⁸

Hvorfor ble Aulaen satt i brann?

Den som fremdeles lever av de fire som deltok i selve brannstiftelsen - han som var 17 år den gang - opplyser at han ikke vet svaret. Han forteller at han like etter brannen følte seg "beklemt" over dens følger og sa dette til Petter Moen. Moen svarte at dette ikke skulle tyngre ham. "Jeg tar det fulle og hele ansvar", skal Moen ha sagt.³⁹

Som nevnt opplyste Svein Wilhelm Bruun som vitne i 1949 at motivet for brannstiftelsen var å aktivisere studentene. Denne forklaringen ga han også til Viggo Aagaard før rettssaken kom opp. I tillegg sa han til Aagaard at formålet med brannstiftelsen også var å varsle studentene om at tyskerne planla en aksjon mot Universitetet. Men dette er neppe riktig, fordi det er på det rene at selv om Terboven nok lenge gjerne ville ha slått til overfor Universitetet, ble beslutningen først truffet etter brannen.⁴⁰

I dagene etter brannen ga en hemmelig avis - "SS-opposisjonen" - opplysninger som skulle vise at det var en opposisjon innen den tyske nazistorganisasjonen SS som sto bak brannstiftelsen. Brannen var ifølge avisen "et varselskudd" fra opposisjonen i SS. Men det var rimelig klart allerede den gangen at avisen ikke var det den ga seg

ut for å være, men at den ble utgitt av norske motstandsfolk i håp om å forvirre nazistene. Det er lite trolig at den gjorde det slik som den ordla seg. Det er mulig formålet med å gi en angivelig opposisjon i SS ansvaret for brannstiftelsen var å frita motstandsbevegelsen for ansvaret, da man fikk se hvilke alvorlige følger brannstiftelsen fikk. I en senere utgave av avisen "SS-opposisjonen" kom en annen forklaring på brannstiftelsen: Formålet var å hindre tyskerne i å bruke Aulaen ved en konsert som skulle avholdes søndag kveld 28. nov. samme dag som brannen skjedde (natt til søndag).⁴¹ Det var podiet i Aulaen som ble satt i brann, og brannen bredte seg til de første benkeradene. Søndag formiddag utkalte tyskerne ca. 100 mann som fikk som oppgave å gjøre Aulaen brukbar til konserten om kvelden. Det ble satt opp et nytt podium, og konserten kunne avvikles etter programmet.

På denne bakgrunn er det ikke usannsynlig at formålet med brannstiftelsen kan ha vært å tilføye okkupasjonsmakten "et nålestikk" ved å forsøke å forhindre konserten om kvelden søndag 28. nov. Siden brannen ble varslet av brannstifterne, kan ikke formålet ha vært å hindre at Aulaen ble brukt i lang tid. Som regel ble den brukt til norske formål.

Det kan hevdes at på bakgrunn av aksjonens karakter og den risiko den medførte, må formålet ha vært viktigere enn å hindre ett enkelt tysk kulturarrangement, eller noen få i de dagene.

På den tiden hadde striden mellom Universitetet og nazistene tilspisset seg, og det var en utbredt frykt på motstandshold for at press fra tysk- og NS-hold kunne føre til en ettergivenhet som ville legge grunnlaget for en nazifisering av Universitetet. Dette mente man også kunne ramme motstandsbevegelsen i sin helhet. På denne bakgrunn taler en del for at formålet med aksjonen mot Aulaen nettopp var å oppnå det som ble resultatet: stengningen av Universitetet. I betraktning av de alvorlige følger aksjonen fikk - og som neppe var forutsett - er det

ikke overraskende at de som sto bak aksjonen valgte tausheten eller ga tilslørende informasjon. En mann som var en nær medarbeider av Peter Moen i London-Nytt, Torvald Rogdar, har på henvendelse opplyst at han av "pietetsmessige årsaker" ikke vil gi opplysninger om Aula-brannen. Men disse "pietetshensyn" gjelder ikke London-Nytt. Om denne avisen har Rogdar skrevet et lite hefte.⁴²

Kjell. Larsen

Det virker som det foreløpig ikke er mulig å komme lenger om hva som var formålet med Aula-brannen. Et spørsmål for seg er om noen sentrale personer fra motstandsbevegelsen kan ha stått bak Petter Moens initiativ til brannen. Dette er ikke usannsynlig i betraktning av Moens viktige rolle i motstandskampen.⁴³

8. Okkupasjonsmaktens reaksjon på brannen

Brannen ble slått stort opp i den nazifiserte pressen, og tyskerne innkalte til pressekonferanse i Aulaen hvor virkningene av brannen ble påvist og studentene utpekt som de skyldige.

Terboven handlet så raskt. Nå hadde han fått det påskuddet til å stenge Universitetet som han trolig lenge hadde ventet på. Alt samme aften innkalte han sine nærmeste medarbeidere til et møte på Skaugum i Asker som han hadde tatt som bosted.

Terboven ga overfor sine medarbeidere opprørske studenter ved Universitetet skylden for brannen og hevdet at det nå var nødvendig å reagere. Han opplyste at han hadde bestemt seg for å la Universitetet i Oslo og Den tekniske høyskolen i Trondheim stenge. De mannlige studentene ved de to studiestedene skulle arresteres og sendes til fangeleir i Tyskland.

Det er opplyst at Terboven også skulle ha gitt uttrykk for at han aktet å la hver tiende student skyte som en represalie⁴⁴, men det er neppe riktig. Iallfall nevnte ikke Terboven slike drastiske planer under Skaugum-møtet.

Terboven fikk ikke tilslutning av sine medarbeidere for planene sine. Alle frarådet aksjonen med den begrunnelse at den ville virke uheldig på Tysklands anseelse og skape problemer for handelen med nøytrale land som Tyskland fikk krigsviktige varer fra.⁴⁵

Det ble også pekt på at det var ulogisk å reagere mot Trondheim-studentene, siden disse ikke kunne ha hatt noe med Aula-brannen å gjøre. Dette siste måtte Terboven innrømme, og derved falt denne delen av planen bort. Men ellers var han urokkelig. En innvending om at Quisling ville motsette seg planen, ble avfeid med at Terboven neste dag skulle orientere ham.

Da det ble gjort et siste forsøk på å få Terboven til å oppgi planen, svarte han at den også hadde en militær side. Man måtte regne med en alliert invasjon i Norge tidlig på våren 1944, og da var det viktig å få studentene unna. De ville i kraft av sin utdannelse bli motstandsledere under invasjonen og kunne falle de tyske troppene i ryggen.⁴⁶

Det er ikke noe som tyder på at lederen av de tyske militære styrker i Norge, general Nicolaus von Falkenhorst, ble rådspurt om Terbovens planer. Var han blitt det, ville han trolig ha motsatt seg planene. Det hadde lenge hersket et spent forhold mellom de to. En av grunnene var at Falkenhorst, som ikke var nazist, var uenig i mange av Terbovens politiske aksjoner i Norge.⁴⁷

Terboven forela heller ikke sine planer for den politiske ledelsen i Berlin, antagelig fordi han ventet motstand også fra det hold.

På bakgrunn av at Terbovens nære medarbeidere var uenige i aksjonen, og at han unnlot å orientere Berlin på forhånd av frykt for et nei derfra, kan man spørre om Terboven hadde noe rasjonelt motiv for sin handlemåte. Det er på det rene at han på grunn av den langvarige motstanden fra lærerne og studentene, hadde bygget opp et innett hat til Universitetet og de som hadde sitt virke der. Han hadde også en sterk aversjon mot "intellektuelle". En lang rekke uttalelser fra tysk og norsk hold viser dette.⁴⁸

Dagen etter Skaugum-møtet ble Quisling innkalt til Terboven på Skaugum. Etter det Terboven fortalte sine medarbeidere, hadde det ikke vært vanskelig å få Quisling til å slutte seg til aksjonsplanen.⁴⁹

Berit Nøkleby skriver i sin biografi over Terboven at Quisling ble "nærmest overkjørt" av Terboven.⁵⁰ Dette virker ikke sannsynlig på bakgrunn av Quislings tidligere trusler om stengning av Universitetet, deportering av studenter og yngre lærere og "hoderulling". Det synes heller ikke å være noe grunnlag i det kildemateriale som foreligger for Nøklebys påstand.⁵¹

En viss uklarhet om Quislings rolle ved aksjonen mot Universitetet da tiltalen mot ham ble utferdiget, har trolig ført til at han ikke ble tiltalt for medvirkning til ulovlig frihetsberøvelse av studentene. Dessuten hadde man alvorlige tiltalepunkter nok. I det stenografiske referatet av rettssaken mot Quisling kan ikke studentaksjonen sees å ha vært berørt.⁵²

9. Varslingen av studentene før den tyske aksjonen 30. november 1943

På tross av Terbovens anstrengelser for å holde aksjonen mot Universitetet hemmelig, sivet likevel opplysninger ut.

Kilden var en tysk major, sjefen for den tyske overkommandos transportavdeling i Oslo, Theodor Steltzer. Han bodde på et hotell i Oslo sammen med bl.a. general von Falkenhorst.

Steltzer, som var religiøs og hadde deltatt i mellomkirkelige møter før krigen, var antinazist og hadde av den grunn blitt fratatt sin sivile stilling etter at nazistene kom til makten i Tyskland. Han hadde også vært fengslet en tid. Han ble likevel utkommandert til militærtjeneste i Norge. Den norske sosiologen, universitetsstipendiat Arvid Brodersen (senere professor) ble tidlig under okkupasjonen presentert for Steltzer av biskop Eivind Berggrav. Steltzer

og Berggrav var blitt kjent gjennom deltagelse i mellomkirkelige møter før krigen. Brodersen hadde en tid vært på leting etter en tysker i Norge som kunne gi motstandsbevegelsen informasjon, og Steltzer erklærte seg villig til dette, bortsett fra om rent militære forhold.⁵³

Da Steltzer og Falkenhorst spiste sammen den 29. november 1943, dagen etter Aula-brannen, kunne Falkenhorst fortelle om den planlagte aksjonen mot Universitetet. Når Falkenhorst kjente til aksjonen, skyldtes det at det tyske sikkerhetspolitiet ikke hadde nok mannskaper til aksjonen og derfor måtte få forsterkninger fra det militære - 300 mann.

Steltzer kontaktet med en gang Brodersen og fortalte om aksjonen. Brodersen forsøkte å få tak i sin hovedkontakt i Koordinasjonskomitéen, generalsekretæren Tore Gjelsvik. Men dette tok tid, og i mellomtiden orienterte Brodersen noen andre fra motstandsbevegelsen om Terhovens planer.

Ved 20-tiden fikk Brodersen kontakt med Gjelsvik som fikk i stand et nattlig møte om saken sammen med noen andre sentrale motstandsfolk.

Det var til å begynne med delte meninger om det skulle sendes ut et generelt varsel til studentene om den tyske aksjonen, eller om man skulle nøye seg med å varsle de studenter som deltok i organisert motstandsarbeid. Når enkelte var imot et generelt varsel, skyldtes det dels misnøyen med at så mange av studentene var mer opptatt av studier og eksamen enn av å gjøre en innsats i motstandskampen. Men det spilte også en rolle at enkelte mente at det var umulig å få brakt de varslede studentene trygt over til Sverige.

Da en av deltagerne på møtet kunne opplyse at hjemmefrontens "eksportapparat" var godt nok utbygget til å bringe studentene over til Sverige, avgjorde det debatten: Studentene skulle varsles.⁵⁴ Alf Sanengen, som sammen med Tore Gjelsvik var generalsekretær for

Koordinasjonskomitéen, fikk hovedansvaret for å organisere varslingen.

Dette førte til en intens aktivitet i løpet av natten til 30. november. Siden arrestasjonen av de ca. 70 studentene omkring den 15. okt. hadde ført til at kontakten med det hemmelige Studentutvalget var brutt, kunne ikke dette stå for varslingen. Den måtte derfor improviseres. Det var kjent at professor Arne Næss hadde gode studentkontakter, og det ble besluttet å be ham om å skaffe de studentene som trengtes for å få utført varslingen.

Gjelsvik ringte anonymt til Næss i femtiden om natten, og ba han om å møte seg kl. 7 om morgenen.⁵⁵ Næss påtok seg å skaffe de studentene som trengtes, og Gjelsvik og Næss avtalte å møtes en time senere; da ville de løpesedlene studentene skulle ha med seg ved varslingen være ferdig skrevet.

Da Næss fikk overlevert løpesedlene, fikk han beskjed om å vente med å la varselet gå ut til det ble bekreftet at den tyske aksjonen ville bli gjennomført og ikke avlyst. Brodersen skulle gjennom Steltzer få endelig beskjed ved 9-tiden om morgenen. Først ved 9.15-tiden kom klarsignalet om å gå i gang. Studentene hadde fått utpekt hvert sitt studiested hvor de skulle varsle - i alt ti steder. Unntatt var Blindern fordi realfagstudentene der ville bli varslet av andre. En sentral person i varslingen på Blindern var prosector Jan B. Jansen (senere professor). Han hadde deltatt i det nattlige møtet sammen med bl.a. Brodersen og Gjelsvik.⁵⁶

Det het på den løpeseddel som ble delt ut blant studentene:

"Naziprovokatører har tent på Aulaen for å skaffe påskudd til en stortilt aksjon mot studentene. Fra ledende NS-hold er det opplyst at samtlige studenter skal arresteres og føres til konsentrasjonsleir i Tyskland. Aksjonen blir foretatt i dag tirsdag 30. november i de tidlige morgentimer.

Forlat straks lesesaler, institutter og klinikker og gå i dekning.

Vær oppmerksom på muligheten av skjerpet vakthold. Gjør dette øyeblikkelig kjent blant sikre kamerater."⁵⁷

Opplysningen om at det sto naziprovokatører bak brannen ble gitt i god tro. Derimot var det bevisst feilinformasjon når det ble opplyst at lekkasjen kom fra NS-hold. Det ble ansett som maktpåliggende å beskytte den tyske kilden som man også senere kunne få god bruk for.⁵⁸ For å verne kilden unnlot man også å oppgi det nøyaktige tidspunktet for aksjonen.

Stort sett gikk varslingen etter planen, selv om den ikke ble like effektiv over alt. Både på Blindern og Universitetsbiblioteket nådde varselet godt fram, og de aller fleste kom seg unna, mens det er hevdet at dette ikke var tilfellet for lesesalen på Deichmans bibliotek.⁵⁹

Der hvor hovedtyngden av studentene befant seg - i universitetsbygningene i Sentrum - fikk trolig de aller fleste beskjed om den tyske aksjonen, men her ble varselet mottatt med større skepsis enn andre steder. Dette kan skyldes at det i dette miljøet flere ganger hadde gått rykter om en tysk aksjon mot Universitetet. Men det spilte nok også en rolle at en av NS-studentene hadde ringt en kontakt i Reichskommissariat og fått opplyst at noen aksjon mot Universitetet ikke var på tale. Opplysningen var trolig gitt i god tro, fordi det var så få som på det tidspunktet visste om aksjonen.

Vedkommende NS-student anmodet studentene om ikke å forlate bygningene fordi han mente at dette kunne føre til tyske represalier i form av stengning av Universitetet.⁶⁰

Mange av studentene var i tvil. Varsel om stengning og arrestasjoner var kommet før, om enn ikke på denne måten. Dessuten kom ikke varselet gjennom de vanlige kanalene. Kanskje var det en tysk provokasjon?

En stor del av studentene visste ikke riktig hva de skulle tro, og dette førte til at mange ble værende på Universitetet eller stående i klynger i nærheten og diskutere situasjonen. I 11-tiden fikk de erfare at meldingen var sann.

Også de studentene som hadde fått oppgaven å varsle, hadde nok sine tvil om varselet var riktig. Men i betraktning av at det kunne være det, følte de at de ikke hadde noe valg.

Arne Næss har i et upublisert utkast til manuskript, illustrert dilemmaet:

"Mange år senere ble et problem diskutert i helt annen forbindelse: Gitt en minimal sjanse for alvorlig reaktoruhell, men den er kombinert med maksimale konsekvenser hvis uhellet skjer. Er det klokt å bygge? De fleste studenter syntes at det som lappen sa lød høyst usannsynlig. Men konsekvensene hvis det var sant, var jo katastrofale.
Konklusjon: Løp."⁶¹

10. Arrestasjonene

Kl. 11.00 rykket flere hundre fra det tyske sikkerhetspolitiet og tre hundre fra det militære ut i biler og motorsykler med kurs for de elleve studiestedene hvor studentene skulle arresteres.

Til Universitetet i Sentrum ankom de kl. 11.05 og la en "jernring" rundt bygningene. Mange av mannskapene var også i aktivitet i nærheten, og en god del studenter ble arrestert der.

En times tid etter at aksjonen mot studiestedene var gjennomført, kjørte tyskerne rundt til studentenes bosteder i Oslo-området, og mange ble arrestert der. Noen uker tidligere hadde Reichskommissariat skaffet seg navne- og adresselister over studenter registrert ved Universitetet.

De arresterte mannlige studentene ble samlet i Aulaen, i alt ca. 1200. De kvinnelige studentene, som var langt færre, ble samlet andre steder i universitetsbygningene. Selv om Terbovens opprinnelige plan ikke omfattet arrestasjon av universitetslærerne, ble også disse holdt tilbake og isolert, bl.a. i auditorium 6 i Urbygningen.

Kl. 15.00 skred Terboven inn i Aulaen, fulgt av bl.a. sjefen for sikkerhetspolitiet, general Wilhelm Rediess. Han holdt på vegne av Terboven en kraftig skjennepreken. Ifølge Rediess hadde studentene siden besettelsen opptrådt som en motstandsgruppe mot okkupasjonsmakten. Den "ridderlighet og det storsinn" som tyskerne hadde vist studentene var blitt misforstått. Dette hadde til stadighet gitt seg utslag i sabotasje og annen ulovlig atferd. Studentene hadde vist sitt sanne sinnelag ved å protestere mot at Universitetet tok opp studenter som hadde gjort sin plikt i kampen mot bolsjevikene, og på den måten utmerket seg som tapre nordmenn.

Det het så i talen:

"Denne utvikling nådde sitt toppunkt ved den slyngelaktige brannstiftelse i denne Aula. Etter denne skjenselsgjerning har dere uten tvil regnet med en reaksjon fra tysk side, og i dette tilfelle har dere for en gangs skyld ikke tatt feil.

Øyeblikket krever at det blir grepet skarpt inn for at okkupasjonsmaktens interesser kan bli beskyttet, og ro og orden sikret i landet."⁶²

På oppdrag av Terboven kunne Rediess meddele at Universitetet skulle stenges, og at de mannlige studentene skulle overføres til en særskilt leir i Tyskland. De kvinnelige studentene skulle få reise hjem, men inntil videre kunne de ikke forlate hjemstedet uten polititillatelse. De "lojale" studentene ble bedt om å vise forståelse for at det i første omgang var nødvendig å handle generelt. De skulle snarest mulig løslates og få anledning til

å fortsette studiene ved høyskolene i Trondheim og Bergen. (Dette viste seg senere vanskelig å gjennomføre og falt derfor bort for de aller fleste.)

De andre studentene hadde ifølge Rediess fortjent en streng behandling, og det skyldtes **utelukkende en henstilling fra Quisling at de ikke ville bli sendt til en vanlig konsentrasjonsleir i Tyskland, men til en egen leir.**

Rediess tilføyde at studentene skyldte Terboven stor takk fordi han ikke hadde reagert strengere. Til slutt kom en klar trussel:

"Jeg har utstedt ordre om at man griper inn hensynsløst og med alle midler mot all passiv eller aktiv motstand."

Samme kveld ble de fleste av de arresterte studentene sendt med toget til Larvik. Derfra måtte de marsjere til Stavern hvor de ble innlosjert i dårlig utstyrte militærbrakker under tysk oppsyn. En mindre gruppe ble sendt til Berg fangeleir ved Tønsberg.⁶³

Studentene ble i to omganger - den 9. desember 1943 og 8. januar 1944 - sendt til Tyskland med trosskipskipet Donau, som senere ble senket ved Oslo havn av de norske motstandsmennene, Max Manus og Roy Nielsen.

11. Den internasjonale reaksjonen

Det gikk som Terbovens nære medarbeidere hadde forutsagt: Aksjonen vakte betydelig internasjonal oppmerksomhet, og protester strømmet inn fra mange hold, bl.a. fra Sverige, Danmark, Finland, Sveits og endog fra Brasil.⁶⁴

Den sterkeste protesten kom fra Sverige. Allerede dagen etter den tyske aksjonen mot Universitetet leverte den svenske utenriksminister en diplomatisk protest til den tyske minister i Stockholm.⁶⁵

12. Reaksjonen i Berlin

Terboven orienterte ledelsen i Berlin om aksjonen i et brev av 1. desember 1943. Brevet var rettet til lederen av rikskanselliet, Martin Bormann, som ble anmodet om å orientere Hitler. Det het bl.a. i brevet:

"Natten til 28. november oppsto det i Oslo Universitets aula en brann, som etter nøyaktig undersøkelse ble uimotsigelig fastslått til å være en sabotasjehandling. Da studentenes holdning fra begynnelsen av har vært tyskfiendtlig, og da den i den forløpne tid er blitt stadig skarpere i form av stigende aktiv deltagelse i illegale organisasjoner og handlinger, har jeg brukt hendelsen som anledning til å gjennomføre følgende forholdsregler: ..."

Det er grunn til å merke seg at de militære hensyn - faren for en alliert invasjon i Norge på vårparten som Terboven brukte som det avgjørende argument overfor sine nære medarbeidere - ikke nevnes. Han gjør i brevet rede for de tiltak Rediess på hans vegne hadde varslet i Aula-talen.

Det heter så i sluttavsnittet:

"Jeg har i sinne å henstille til Reichsführer SS [dvs. Himmler] å forsøke det eksperiment å gi de 1200 studentene en slags utdanning og deretter å sende dem til **bekjempelse av partisaner i østen**, eller å sette den inn i en eller annen nyttig og for Europa tjenlig virksomhet ellers."⁶⁶

Reaksjonen i Berlin på Terbovens aksjon var meget negativ. Dette skyldtes ikke hensynet til studentene, men den fordømmelsen man regnet med, og som raskt også kom, fra land som Tyskland var avhengig av i form av import og transithandel. Hitler og hans nære medarbeidere var inne på tanken om å omgjøre hele universitetsaksjonen.⁶⁷

Holdningene i Berlin fremgår bl.a. av en forklaring som en offiser i meget høy stilling ga som krigsfange 9. mai 1946:

"Von Loew made an immediate report to RFSS and Führer HQ on the catastrophic results of such an action. Next day Kaltenbrunner sharply ordered Terboven to have as many students as possibly released and that none could be sent to Germany. Two days later, however, Hitler countermanded this order and agreed to Terboven's suggestion stating, however, that the number should be somewhat limited."

Det fremgår at kontraordren skyldtes den svenske diplomatiske protesten og at Hitler hadde fått rede på at en svensk avis hadde skrevet at den svenske kritikken hadde mildnet den tyske holdningen. Dette hadde "greatly annoyed Hitler".⁶⁸

Om Terbovens person uttalte von Loew ifølge rapporten: "He always acted without consulting anyone beforehand, and thus caused much trouble."

Josef Goebbels - propagandaministeren - var også fordømmende. I hans dagbok heter det 5. des. 1943 om aksjonen mot Oslo-studentene:

"Jeg synes ... at arrestasjonen av alle Oslo-studentene var et opplagt feilgrep. Terboven er i høy grad å klandre fordi han ikke først hadde underrettet der Führer om sine planer. Hadde han gjort det, ville saken sannsynligvis artet seg helt annerledes.

Den svenske regjeringen har nedlagt protest hos oss som følge av studentarrestasjonene i Oslo. Etter der Führers ordre skal Ribbentrop avvise denne protesten i en meget skarp form. Vi kan jo ikke lenger gjøre tilbaketog i saken om Oslo-studentene. Men det ville vært bedre om saken var blitt gjennomtenkt først og ikke etterpå."

I dagboken neste dag, 6. des., heter det bl.a. at Oslo-saken er "et opplagt svineri". Det nevnes at der Führer er umåtelig

forarget over hvordan saken har vært behandlet, og at han har mottatt to av Terbovens tillitsmenn og sagt dem sin mening ettertrykkelig. Goebbels tilføyer at Terboven igjen har opptrådt som en utpreget bølle i Oslo. "Himmler er likefram opprørt over følgene av Terbovens aksjon."⁶⁹

Selv om Hitler ikke omgjorde Terbovens aksjon, virket likevel den internasjonale reaksjonen sterkt dempende på tiltakene mot studentene. Det kom direktiver fra den politiske ledelsen i Berlin om å være liberal med å løslate arresterte studenter, og nesten halvparten av dem ble etter hvert satt fri i Norge.⁷⁰ Holdningen i Berlin medførte trolig også at studentene fikk en bedre behandling enn de ellers ville ha fått; og Terbovens forslag om å sette studentene inn mot russiske partisanere, synes i det hele tatt ikke å ha blitt overveiet.

Den negative holdningen i Berlin førte også til at klappjakten på studenter i Norge som hadde unngått arrestasjon 30. nov., raskt opphørte. Det virker som det heller ikke var noen interesse for å få tak i de studentene som hadde deltatt i varslingsaksjonen. Men de følte seg utrygge og gikk i dekning, og de fleste fikk transport til Sverige. Dette var lovet dem da de påtok seg å varsle. Noen fortsatte motstandsarbeidet i Norge.

13. Nærmere om arbeidet med å få løslatt studentene

Det ble tatt en rekke initiativ for å få løslatt studentene. Meget sentralt i dette arbeidet sto rektor Hoel og enkelte medlemmer av det NS-oppnevnte fellesutvalg. "Minister" Rolf Fuglesang i Quisling-regjeringen, som tilfeldigvis var i Berlin på den tiden, engasjerte seg i saken og tok kontakt med bl.a. Heinrich Himmler.⁷¹

Men også noen tyske embetsmenn i Reichskommissariat arbeidet for løslatelse. Særlig sentral var lederen av skole- og utdanningsavdelingen, dr. Alfred Huhnhauser som ved en rekke anledninger hadde forsøkt å

beskytte Universitetet. Han hadde som enkelte andre tyske embetsmenn i Norge liten sans for mange av Terbovens politiske utspill.⁷²

Det ble på NS-hold forsøkt å få Quisling til å engasjere seg i arbeidet med å få løslatt studentene. Rektor Hoel og lederen av NS studentfylking, Rolf Holm, oppsøkte Quisling for å få hans støtte. Men Quisling var ikke interessert, trolig fordi han følte seg bundet ved å tiltre Terbovens planer. Derimot gikk Quislings uoffisielle "utenriksminister", Finn Støren, meget aktivt inn for å få løslatt studenter. Det var åpenbart at den tyske aksjonen mot studentene bidro til å utvide den kløften som for lengst var oppstått mellom tyskerne og grupper i Nasjonal Samling.⁷³

På bakgrunn av det press Terboven var utsatt for - og særlig signalene fra Berlin om å begrense følgene av studentaksjonen - samtykket Terboven i at det ble nedsatt en kommisjon bestående av bl.a. Huhnhäuser og rektor Hoel til å avgi innstilling om hvem som burde løslates. Men Terboven betinget seg at han selv skulle ha det avgjørende ordet i den enkelte sak.

Til hjelp for kommisjonen ble det fra ledende NS-studenthold utarbeidet lister over studenter som burde løslates, dels fordi de ikke ble ansett som motstandere av NS, dels på grunn av andre forhold.⁷⁴

Mens arbeidet med å få studentene satt fri pågikk - og noen allerede var løslatt - ble det plutselig bestemt at en gruppe på ca. 290 studenter skulle sendes til Tyskland. Med i denne gruppen var også de fleste av de mannlige studentene som var blitt arrestert omkring den 15. okt. Det var ellers uklart hva som var grunnlaget for utvelgelsen til transporten til Tyskland. På Stavern fikk studentene inntrykk av at lyst hår og høyde over gjennomsnittet var viktig.⁷⁵

Mens studentene som ble tatt i oktober 1943 var blitt avhørt to ganger av statspolitiet, hadde ikke Stavern-studentene på dette tidspunkt blitt avhørt.

Etter at den første gruppen var sendt, dukket det opp et par tyskere fra Reichskommissariat i Stavern-leiren og begynte avhør. Etter en innledende samtale ble hver enkelt student stilt tre spørsmål:

1. Var studenten kongetro?
2. Ønsker studenten engelsk seier i krigen?
3. Hva ville studenten gjøre i tilfelle det ble engelsk invasjon i landet?

Det ble ikke stilt noe spørsmål om Aula-brannen, trolig fordi man på tysk hold da var klar over at studentene ikke sto bak den.⁷⁶

Svarene på spørsmålene fikk et nokså stereotypt preg, og de to tyskerne som foretok avhørene trakk den slutningen at svarene i stor grad var dirigert av et ledersjikt i leiren.

De aller fleste svarte ja på de to første spørsmålene, mens svaret på det tredje varierte en del.⁷⁷

Mange svar ble nok mer provoserende enn nødvendig. Det heter om dette i boken Tysklandsstudentene: "... så gikk det sport i å svare kjekt, og det ble vel tatt litt drøyere i enn strengt tatt nødvendig." Men tilføyes det: Man kunne ikke gi uttrykk for en annen holdning enn man hadde. "Vi var kanskje blitt sendt hjem hvis tyskerne hadde fått de svarene de ønsket. Men en hjemsendelse på slike premisser var ikke særlig tiltalende."⁷⁸

På tross av at de fleste av studentene svarte meget avvisende, ble likevel et stort antall løslatt. Den 14. desember skjedde det med 160 studenter og den 16. desember med 200.⁷⁹

Det kan ha spilt en rolle for den liberale løslatelseslinjen at det tyske utenriksdepartementet, som handlet etter ordre fra Hitler, hadde instruert Terboven om å løslate et stort antall. Ifølge en forklaring en sentral mann i den tyske administrasjonen i Norge, Herbert Noot, avga i krigsfangenskap, var kommisjonen som skulle vurdere løslatelse meget positivt innstilt til dette. Noot forklarer at

det "ble anført alle mulige grunner for å rettferdiggjøre løslatelsesforslagene fra kommisjonen, f. eks. alder, helse, inntekter, familieforhold".⁸⁰

En del studenter ble også løslatt enkeltvis eller i mindre grupper, slik at det alt i alt ble løslatt ca. 500 av de arresterte studentene som var kommet til Stavern. Dessuten var en del studenter blitt løslatt tidligere.

Den 7. januar 1944 ble neste - og siste - gruppe studenter sendt fra Stavern til Oslo med sikte på transport til Tyskland. Til grunn for dette skal ha ligget et forslag av Terboven som Hitler godtok.⁸¹ I alt ble 391 studenter sendt fra Stavern i denne puljen. Like før båten skulle gå fra Oslo, kom det ordre om at 33 skulle holdes tilbake og sendes til Grini. For 19 av dem ble det grunnlagt med sykdom eller andre spesielle forhold som tilsa en mildere behandling. For 14 var trolig begrunnelsen den motsatte: Disse ble ansett som særlig innbitte motstandere av tyskerne og fikk av den grunn en strengere behandling enn det store flertallet av Grinifangene. De 14 fikk - som en del andre fanger som skulle behandles strengere - påsydd en gul trekant foran og bak på fangedrakten. Det er opplyst at Terbovens plan var å la dem henrette, men denne planen ble - om den virkelig forelå - oppgitt, og de 14 fikk visstnok en gisselfunksjon.⁸² Mens de 19 ble løslatt fra Grini etter hvert, ble 13 av de 14 sittende til krigens slutt.

Samlet var det 646 av de arresterte studentene som ble sendt til Tyskland i de to puljene, eller vel halvparten av de arresterte mannlige studentene (i alt ca. 1250, medregnet de som ble arrestert omkring 15. okt. 1943).

14. De arresterte kvinnelige studentene

Det er på det rene at Terbovens beslutning om arrestasjon og deportasjon bare omfattet de mannlige studentene. Dette kom også klart fram i general Rediess' Aula-tale. Men under de uoversiktlige forhold som hersket under

arrestasjonene, og trolig også på grunn av noen uklarhet på tysk politihold om hvem som skulle arresteres, tok de i første omgang også hånd om de kvinnelige studentene som befant seg i eller ved universitetsbygningene. Noen ble også arrestert hjemme. Kvinnene ble internert i kantinen i Aula-kjelleren eller i noen mindre rom. F.eks. ble enkelte anbrakt i forværelset (garderoben) til Gamle festsal. Der var det også noen mannlige studenter. Terboven passerte forværelset noen ganger. Ifølge en av kvinnene som oppholdt seg der virket han "nervøs og oppjaget".⁸³

De kvinnelige studentene ble sittende til ut på kvelden, da de ble løslatt, noen først i 23-tiden. De skulle ifølge de opplysningene Rediess ga i talen dra tilbake til hjemstedet og der melde seg for politiet.

Det virker som denne del av planen ikke ble søkt realisert. Iallfall ble det ikke ført noen kontroll med hva de kvinnelige studentene foretok seg etter at de var løslatt.

De ti kvinnelige studentene som ble arrestert og fengslet i dagene omkring 15. okt., ble etter et opphold på Bredtveit løslatt, de fleste i begynnelsen av desember.⁸⁴

15. De arresterte universitetslærerne

I Terbovens opprinnelige arrestasjonsplan, slik den ble lagt fram på Skaugum-møtet 29. nov., ble ikke universitetslærerne nevnt. Meningen har trolig på det tidspunkt ikke vært å arrestere lærerne. I sin Aula-tale kom heller ikke Rediess inn på dem.

Likevel ble de aller fleste av de universitetslærerne som tilfeldigvis oppholdt seg i universitetsbygningene i Sentrum under den tyske aksjonen holdt tilbake. Noen ble også arrestert hjemme. Opplysninger som Adolf Hoel gir tyder på at Terboven etter Skaugum-møtet hadde bestemt seg for å la også lærerne arrestere, bortsett fra de medisinske.⁸⁵

Medlemmene av det juridiske fakultetsråd satt i møte da tyskerne rykket inn på Universitetet. Frede Castberg beskriver i sin bok "Minner" fakultetsmøtet og hvordan han opplevde aksjonen.⁸⁶

Han forteller at fordi dekanus Ragnar Frisch satt fengslet og prodekanus Theodor Grundt var syk, ledet han selv fakultetsmøtet. I møtet deltok også to NS-studenter som skulle representere jurist- og økonomistudentene. Midt under møtet bad en av dem om ordet og spurte om fakultetsrådet var klar over at studentene nå forlot Universitetet fordi tyskerne angivelig skulle arrestere dem. NS-studenten mente at dette var et tåpelig rykte, og at studentenes reaksjon kunne føre til harde mottiltak fra tyskernes side.

Castberg svarte at han godt kunne skjønne at studentene forlot Universitetet etter det de hadde hørt.

De to NS-studentene forlot like etter møtet, trolig fordi det ikke var flere saker på sakslisten de skulle uttale seg om. Litt etter forlot også dosentene og stipendiatene møtet. Også disse hadde den gangen en begrenset adgang til møtene i fakultetsrådet.

Ved 11-tiden bemerket fakultetssekretæren - Arne Halvorsen: "Ja, nå blir Universitetet altså besatt av tyskerne."⁸⁷ Castberg skriver videre:

"Ute på gaten var det fullt opp av tyske politisoldater, som dels arresterte folk, dels drev dem vekk fra Karl Johansgate og Universitetsplassen, - folk ble slengt bortover, puffet og skjøvet av gårde, det hele gikk temmelig brutalt for seg."

Fakultetsrådet fortsatte å behandle sakslisten. Da møtet var avsluttet og deltagerne skulle forlate rommet, ble de stoppet av tysk politi og måtte bli hvor de var. Professor Per Augdahl ringte til rektor Hoel som kunne opplyse at universitetslærerne ikke skulle arresteres. Men da flere av de andre professorene ringte hjem, fikk de opplyst at tysk politi hadde vært på døren og spurt etter dem.⁸⁸

Kl. 19.30 kom en brysk tysk politimann og tok dem med til auditorium 6, hvor de fikk selskap med andre lærere som var blitt arrestert i løpet av dagen.

Etter hvert ble enkelte av de eldre lærerne løslatt, mens de øvrige ble sittende og fikk opplyst at de skulle sendes til særleir i Tyskland. Ut på kvelden fikk de utlevert noe mat og ulltepper for natten.

Neste dag ble lærerne transportert til Berg fangeleir sammen med et par hundre av de arresterte studentene. Her traff de kollegene som var blitt arrestert omkring 15. okt.

Som beskjeftigelse ble universitetslærerne satt til å sortere poteter, til "stor skadefryd" for en av vaktene, skriver Castberg som tilføyer: Nest etter frihetsberøvelsen var maten det verste - den var "redselsfull". Men i samværet innbyrdes og i forhold til studentene var oppholdet "hyggelig og utbytterikt". Flere av lærerne holdt foredrag for kollegene og studentene. Professor Kristen Andersen leste opp lyrikk, mens professor Eiliv Skard og noen teologiske studenter holdt gudstjeneste og andakter.⁸⁹

Aktiviteten for å få løslatt lærerne var ikke mindre enn for studentene. Rektor Hoel arbeidet iherdig for å få satt lærerne fri. Han gjorde en rekke henvendelser både til okkupasjonsmakten og NS om dette. Det manglet hos ham verken på god vilje eller argumenter, som ikke alltid var like gode.

En av dem som Hoel forsøkte å få ut, var den kjente språkforsker professor Carl Johan Marstrander. I et brev til "minister" Whist fremhever Hoel Marstrandens absolutte uunnværlighet ved Universitetet, og nevner så at de handlingene som var grunnlaget for arrestasjonen "uten tvil" måtte karakteriseres som utslag av "ren ubetenksomhet". Siden Marstrander ble arrestert på gaten med en ulovlig radiomottaker og illegale skrifter - handlinger som den gangen, som så meget annet, var truet med dødsstraff - virket begrunnelsen neppe overbevisende.⁹⁰

Etter hvert ble de fleste av lærerne sluppet fri. En av de siste var Castberg. Han ble løslatt under stor tvil fordi han på tysk hold ble sett på som en særlig aktiv motstander. Men NS-studentene gikk inn for at han skulle løslates, og det gjorde angivelig Quisling også.⁹¹

16. Universitetet etter 30. nov. 1943

På møtet på Skaugum 28. nov. besluttet Terboven ikke bare at de mannlige studentene skulle arresteres og føres til Tyskland, men også at Universitetet skulle stenges. Dette ga også Rediess uttrykk for i Aula-talen 30. nov, og det ble ikke tatt noe forbehold om at Universitetet skulle få fortsette som forskningsinstitusjon.

Men den sterke kritikken i Berlin over Terbovens aksjon, og reaksjonene i andre land, synes å ha medført at planen ble modifisert også på dette punkt. Forskningen fikk fortsette. Huhnhäuser opplyser i sin Samtiden-artikkel at han i en rapport han hadde skrevet etter arrestasjonen av studentene hadde foreslått at bare Universitetet som undervisningsinstitusjon skulle stenges, og dette hadde Terboven sluttet seg til.⁹²

Lønn ble utbetalt til de ansatte som før. Var en lærer fengslet, ble lønnen utbetalt til de pårørende. Bare dersom læreren hadde forlatt landet, og dette ble kjent, ble det gitt beskjed om at lønnsutbetalingen skulle opphøre.

17. Studentenes skjebne i Tyskland⁹³

Den første gruppe studenter som ble sendt fra Norge 9. des. 1943 kom, etter en slitsom reise, 19. des. til oppholdsstedet - St. Andreas ved byen Sennheim i Alsass. Studentene ble internert i en SS-utdanningsleir beregnet på "germanske" frivillige.

Badr Etter ordre fra sjefen for SS, Heinrich Himmler, skulle studentene behandles godt - ha "beste Behandlung".⁹⁴ Dette førte til at de i hovedsaken fikk samme behandling som SS-soldater. De fikk f.eks. motta ubegrenset med pakker fra familien og andre.

Studentene fikk utlevert SS-uniformer med de vanlige militærdistinksjonene. Disse protesterte studentene mot å bære. Protesten ble etter atskillig strid og alvorlige trusler fra tysk hold, tatt til følge.

Senere oppsto det nye konflikter om antrekket, men studentene nektet å bøye seg, og tyskerne ga på ny etter.

Den annen pulje studenter ble sendt fra Norge den 8. jan. 1944, og kom den 13. jan. til den beryktede konsentrasjonsleir Buchenwald ved Weimar. De fikk i den første tiden samme dårlige behandling som de andre fangene i Buchenwald, men i slutten av januar ble det opplyst at dette berodde på en misforståelse. De ble da flyttet til bedre bygninger, hvor de fikk den samme behandlingen som studentene ved Sennheim.⁹⁵

Den 7. juli ble 113 av Buchenwald-studentene sendt til Sennheim, uten at det var mulig å finne noe system for utvelgelsen. Den 23. okt. ble resten overflyttet dit.

I løpet av 1944 ble ca. 150 av Tysklandsstudentene sendt hjem til Norge, mange fordi de var syke eller fordi det forelå sterke sosiale indikasjoner. Ofte sto foreldrene bak, og en del av dem hadde tyske eller NS-kontakter som gikk i forbønn. Mange av løslatelsene i Stavern skjedde også på det grunnlag.⁹⁶

Fordi de allierte troppene nærmet seg Alsass-området i begynnelsen av 1945, ble studentene sendt fra Sennheim. De måtte i tre puljer marsjere i retning av Buchenwald - en slitsom og farlig ferd. Under et alliert flyangrep på Freiburg, som lå i marsj-ruten, ble en student drept. De norske studentene gjorde en betydelig hjelpeinnsats for den tyske sivilbefolkningen i Freiburg som var rammet av flyangrepet.

Under reisen fra Sennheim til Buchenwald oppsto det i byen Burkheim en alvorlig konflikt mellom studentene og den tyske ledelsen, fordi de ville sette studentene til militært arbeid. De fleste av studentene nektet dette og viste til folkeretten.

Et par av studentene forfattet på alles vegne et brev til den tyske lederen for leiren, SS Obersturmführer Joachim Wilde, hvor protesten ble nærmere begrunnet. Det fremgikk av brevet at studentene ikke var uvillige til å arbeide, men det kom ikke på tale å utføre forsvarsarbeid i krigssonen. Det ble henvist til Haag-konvensjonen om behandlingen av krigsfanger.

Wilde var selv til stede under morgenappellen dagen etter at brevet var levert. Han holdt en truende tale, og ga uttrykk for at det ikke ville koste ham noe å la 200 studenter skyte hvis de ikke bøyde seg. Men studentene bøyde seg ikke.⁹⁷

Noen dager senere kom det til en ny konfrontasjon under morgenappellen. Studentene ble spurt om de var villige til å utføre arbeid de ble pålagt - underforstått militært arbeid - og de nektet igjen. Det ble nye sammenstøt og trusler om henrettelse, og en del av studentene var innstilt på å bøye seg, mens flertallet sto fast. Resultatet var at tyskerne også denne gangen ga etter - trolig etter å ha konsultert høyere hold. De foreligger gode holdepunkter for at Heinrich Himmler holdt sin hånd over studentene.⁹⁸

I midten av desember 1944 var studentene samlet i Buchenwald, hvor de ble behandlet som vanlige politiske fanger, bortsett fra at de fikk beholde briller og hår. De fikk elendige boligforhold og kost, og ble satt til hardt ikke-militært arbeid.

Fra midten av januar 1945 oppnådde studentene vesentlige lettelser og fikk omtrent de samme vilkår de hadde hatt i Sennheim.

I begynnelsen av mars ble de på grunn av de alliertes fremrykking sendt til fangeleiren Neuengamme. Også her

fikk de slett behandling i begynnelsen, men etter en tid ble den bedre. Dette skyldtes trolig at den svenske greven Folke Bernadotte hadde inspisert leiren i forbindelse med at han ved forhandlinger med Himmler hadde oppnådd å få tillatelse til å organisere en transport av de danske og norske fangene til Sverige. I begynnelsen av april begynte hjemsendelsen av fangene i "De hvite bussene", innbefattet studentene.

Etter et opphold i Danmark, kom de til Sverige. Derifra reiste de fleste den 25. mai til Oslo.

Den lange reisen var slutt, men ikke alle kom tilbake. I tillegg til den studenten som omkom under flyangrepet på Freiburg, døde 12 som følge av sykdom i Tyskland og én ved en ulykke. Ytterligere tre av studentene døde etter hjemkomsten på grunn av sykdom de hadde fått under fangenskapet i Tyskland, slik at det samlede antall døde var 17.

18. Universitetet under okkupasjonen - forsøk på en vurdering

I Universitetets over 180-årige historie er årene med kampen mot okkupasjonsmakten og NS-regimet de vanskeligste og mest dramatiske. Et høydepunkt i dramatik og uhygge var den tyske aksjonen 30. nov. 1943.

Dagen ble også et punktum for Universitetet som undervisningsinstitusjon under krigen. Den forskning som senere pågikk skjedde i det stille og ga ikke grunnlag for større konfrontasjoner med okkupasjonsmakten. Men det ble en del strid om hvem som skulle disponere de universitetsbygningene som var tomme. Tyskerne ville bruke dem til sine formål, men takket være motstand fra dekanene, som fortsatte sine hemmelige møter til krigen var slutt, og med bistand av rektor Hoel og Huhnhäuser i Reichskommissariat, greide Universitetet å beholde

kontrollen over bygningene. En del av dem som var ledige ble brukt til skoleformål.⁹⁹

I ly av forskningen ved Universitetet etter 30. nov. 1943 pågikk det atskillig motstandsarbeid mange steder. En periode ble en illegal avis trykket i Universitetets midtbygning. Duren fra den elektriske stensilmaskinen, som ble oppfattet av noen som oppholdt seg i etasjen under, gjorde det nødvendig å finne et annet lokale.

Aksjonen mot Universitetet ble utløst av Aula-brannen, men denne var bare et påskudd for Terboven som lenge hadde følt seg provosert av Universitetets motstandslinje.

Man kan spørre om Universitetet opptrådte unødige provoserende - ikke minst gjennom protestskrivet med den dulgte trusselen om kollektiv arbeidsnedleggelse.

Mange mente nok det. De fant ikke saken stor nok til en slik provokasjon; protesten kunne ha vært formulert mer varsomt.

Andre så det annerledes: Det var nødvendig med en klar motstandslinje for å verne om de verdier et universitet måtte stå vakt om. Det verste som kunne skje var om Universitetet skulle bli drevet inn i kompromisser som gikk på akkord med disse verdiene. Den aktive motstandskampen måtte ses som en del av den nasjonale motstand. Også universitetslærerne og studentene måtte være innstilt på store ofre i kampen.

Motsetningen i synet på den linje som Universitetet burde følge var trolig størst i den første motstandsperioden. Senere jevnet det seg meget ut. Dette bidro nok krigens gang til. I den første tiden var den tyske militære fremgangen overveldende. Mange med antinazistiske holdninger så i øynene at det kunne bli tysk seier, og dette måtte man leve med.

Med krigens gang endret situasjonen seg. Det viste seg at det nyttet å kjempe. Samtidig kom nazismens sanne ansikt stadig klarere fram.

Disse forhold bidro til at den aktive motstandslinjen fikk økende tilslutning og at forsiktighetslinjen tapte

terreng. Det ble bred enighet på universitetshold om at det måtte settes en grense. Universitetet kunne ikke legge seg åpent for nazifisering. Da heller ta en kamp som kunne føre til stengning og alvorlige represalier.

Det var nok delte meninger om hvilke saker som var viktige nok for å ta dette bruddet. Reglementssaken om opptak av studenter kunne ha blitt en slik sak. Antydningen om kollektiv arbeidsnedleggelse kunne ha utløst unntakstilstand, massearrestasjoner og henrettelser. Mange av dem som skrev under på protesten så denne muligheten i øynene.

Isteden fikk man i første omgang den mer begrensede represalien - arrestasjonen av de 11 lærerne og ca. 70 studentene omkring 15. okt. 1943. Dette var en klar advarsel som skulle skremme til lydighet.

Det er vanskelig å si hvordan det ville ha gått om reglementsstriden hadde fått utvikle seg videre. Det kunne ha blitt et nytt kompromiss. Men det kunne også ha blitt, og det virker mer sannsynlig, et brudd med stengning og andre represalier som følge.

Aula-brannen satte et punktum for den videre strid om reglementssaken.

Motivet for brannen er omdiskutert, men uansett motiv var det neppe forutsett at brannen skulle utløse massearrestasjoner, og at noen hundre studenter skulle bli deportert til Tyskland.

Petter Moen, og de som kan ha stått bak ham, var - dersom motivet var at tyskerne skulle stenge Universitetet - ikke alene. Mange så det på samme måten, eller var iallfall lettet over utfallet. Tore Gjelsvik uttaler:

"Det var stor glede innen Koordinasjonskomiteen over at Universitetet fikk en slik sorti det gjorde. Man fryktet der at hele fronten skulle få en dekanlinje."¹⁰⁰

Ferdinand Schjelderup - Aksjonsutvalgets sentrale rådgiver - skriver:

"At . . . [stengningen] da kom, mener jeg alt i alt var til gagn ikke bare for Universitetet som institusjon, men også for studentene selv, til tross for alt det førte med seg for de enkelte."¹⁰¹

Historikeren, professor Sverre Steen er inne på lignende tanker. Han peker på at en fortsatt virksomhet ved Universitetet ville ha betydd fortsatt kamp, og at stengningen betød at kampen på dette frontavsnittet kunne avblåses uten at Universitetet hadde lidd nederlag. Videre ga stengningen hele motstandsbevegelsen et førsterangs propagandastoff.

Men - tilføyer Steen - disse fordelene oppnådde man ikke gratis. Det var risikabelt å provosere en stengning. Steen konkluderer med at det likevel gikk bedre enn de fleste fryktet, og bedre enn man kunne regne med. Tapet blant de deporterte studentene var tragisk nok, men likevel mindre enn man måtte vente.¹⁰²

Mange har nok et annet syn på stengningen enn det som Gjelsvik, Ferdinand Schjelderup og Steen gir uttrykk for. Det har vært en utbredt oppfatning at Aula-brannen var en ulykke, og at uten den kunne Universitetet ha holdt det gående til krigen var slutt, uten å bli kompromittert. Monrad-Krohn, den kanskje fremste representanten for en mer forsiktig linje, har skrevet en redegjørelse hvor han på en rekke punkter erklærer seg uenig med Sverre Steens beskrivelse av Universitetets motstandskamp. Til Steens syn om at det var best at det gikk som det gikk, bemerker han:

"Personlig har jeg vanskelig for å se på det slik. Men sikkert er at "lykken var bedre enn forstanden", eller rettere den uforstand som inviterte til en katastrofe av langt større dimensjoner".¹⁰³

Også på studenthold var det forskjellig syn på stengningsspørsmålet og hvor langt motstanden skulle gå. Som lærernes Aksjonsutvalg fulgte Studentutvalget stort sett en aktivistisk linje, selv om det nok hendte at det ble lagt press på det fra Aksjonutvalgets side. Medlemmene av Studentutvalget var heller ikke så samlet om en aktivistisk linje som Aksjonsutvalget. Men studentene hadde også mer å tape på en stengning enn lærerne. De var sikret sin lønn gjennom et hemmelig fond som professor Kristine Bonnevie bestyrte.

Det er etter krigen rettet sterke bebreidelser mot studentene som gruppe fordi de ikke var motstandsbevisste nok. I det første nummer etter krigen av studenttidsskriftet "Filologen" heter det om studentenes innsats under krigen:

"....som helhet betraktet sviktet vi i skjebnetimen. For en innsats vi kunne ha gjort! Universitetet kunne vært et kjempende sentrum i frihetskampen."¹⁰⁴

Dette synet kom også til uttrykk lenge etter at krigen var over. I en artikkel i Samtiden 1957 skrev Johannes Elgvin, en av de 14 studentene som ble plassert på Grini med "gul trekant":

"Det er et faktum de må se i øynene, at qua folkegruppe har de sannelig ikke noe å skryte av. Dertil kom de altfor sent i takt med det øvrige folk. Dette være sagt av en som selv var student dengang."¹⁰⁵

Det er problematisk - som Elgvin gjør - å trekke en sammenligning mellom motstandsholdningen hos studentene og andre grupper av folket, men skal man først gjøre det, er det neppe noe grunnlag for å hevde at studentene sto tilbake for andre grupper. Det er på det rene at studentene var særlig aktive på enkelte områder. Dette gjaldt f.eks. den militære etterretningsvirksomhet

(XU) ledet fra London. På dette området var realfagsstudenter fra Blindern og studenter fra Norges Tekniske Høyskole i Trondheim særlig aktive. Men lenge var de som deltok i dette arbeidet pålagt taushetsplikt. Først i de senere årene har deltagerne fått lov til å tale åpent om denne virksomheten. Derfor var det lenge bare de færreste som kjente til denne delen av motstandsarbeidet.

Også på andre motstandsområder var nok studentene særlig aktive, f.eks. i det hemmelige pressearbeidet hvor både utdannelsen og de gode muligheter for ukontrollert fritt å kunne disponere tiden, gjorde deltagelse naturlig.¹⁰⁶

Tysklands-studentene holdt sin del av fronten, selv om det også her avtegnet seg to motstandlinjer som det gjør i så mange konflikter: den mer aktive og den mer forsiktige. Men når det kom til de avgjørende konfrontasjoner med tyskerne, samlet det store flertallet seg om motstandslinjen på tross av trusler om henrettelser og andre alvorlige represalier.

På grunnlag av det vi vet i dag - og etter hvert har vi nok fått vite det meste - kan man vel si at både lærerne og studentene som gruppe forsvarte sin del av motstandsfronten. Navnelisten på de to kobbertavlene ved oppgangen til Aulaen - 138 navn over falne studenter - viser at tapene ikke var ubetydelige. Én av lærerne og et meget ansett medlem av Aksjonsutvalget, universitetsstipendiat Einar Høigård ga også sitt liv i kampen. Hans navn er med på tavlene.¹⁰⁷ Den nest siste personen hvis navn er risset inn - Reidar Østlid - var en juridisk student som var medarbeider i London-Nytt. Han var dessuten en av de fire som deltok i aksjonen mot Aulaen.

Hvordan har så andre bedømt Universitetets motstandskamp?

Først skal en faghistoriker få ordet - Sverre Steen, som har behandlet emnet mer omfattende og gått dypere inn i det enn noen annen. Han avslutter sin 63-siders avhandling i stort format i dobbel forstand slik:

"Det kunne i kampens år ha hersket uenighet om fremgangsmåten i de enkelte situasjoner, og det er lett nok nå etterpå å se at det ble gjort feil både før og etter unntagelsestilstanden i 1941. Men selve idégrunnlaget sto alle ikke-nazister enige om: forskning og undervisning skulle være fri; adgangen til studiene skulle ikke være avhengig av politisk tro. Fordi Universitetet hadde unngått å svikte dette grunnlag, kunne dets lærere og studentene i felles glede ønske rektor Seip velkommen tilbake til Universitetet den 13. mai 1945."¹⁰⁸

Deles Steens syn av den kollega som sto for en særlig aktiv motstandslinje ved Universitetet og inntil han ble arrestert i oktober 1943 var leder for Aksjonsutvalget, Harald Schjelderup? Han skriver i en artikkel i Samtiden i 1946:

"Når engang alle dokumentene fra denne tiden blir lagt fram, tror jeg det vil bli klart, også for dem som nå kritiserer, at vi tross alt ikke behøver å skamme oss over Universitetets holdning i vår frihetskamp. Da det gjaldt, sviktet det ikke. Universitetet valgte bevisst den veien som førte til at det ble stengt med ære."¹⁰⁹

Det kan innvendes både mot Steen og Schjelderup at de selv var parter i striden, og at yngre folk uten denne bakgrunnen kan se det annerledes. Historikeren, professor Hans Fredrik Dahl, født etter at den annen verdenskrig brøt ut, kommer i sin bok om Quisling inn på Universitetets motstandskamp og karakteriserer den slik:

"Sinnsbildet av det uregjerlige Norge kunne være Universitetet i Oslo."¹¹⁰

I sitt motstandsforedrag i Det norske studentersamfunn 21. sept. 1940 svarte Scharffenberg på den sterke tilslutningen han fikk fra salen med at støtten han fikk, forpliktet.¹¹¹

I minnetalen over de falne studentene i Aulaen i 1946 uttalte Otto Lous Mohr, som hadde avløst Seip som rektor:

"Frihetens gudegave, den de var med på å sikre oss, er ikke noe statisk, noe vi kan slå oss til ro med. Friheten er dynamisk, den har det eiendommelige ved seg at den stadig stiller større krav, utpeker nye mål som daglig på ny må kjempes for."¹¹²

Litteratur og andre kilder

Okkupasjonsforskningen reiser særlige kildeproblemer, se Øystein Sørensen, *Forskningen om krigen i Norge. Tradisjonelle og nye perspektiver*, Nytt Norsk Tidsskrift 1989 s. 40-58. Ett av problemene er at mange av historieskriverne var aktører da begivenhetene fant sted. Et annet problem er den tendens til heroisering og moralisering som det er lett å henfalle til. Sørensen skriver om sitt vitenskapsteoretiske og vitenskapsetiske ideal for okkupasjonsforskningen: "Det er, etter mitt syn, nødvendig for en historiker å behandle Den annen verdenskrig og okkupasjonen - i all dens kompleksitet - som et hvilket som helst annet historisk problem (eller et kompleks av problemer)." Dette er jeg enig i, selv om forskningen vanskelig kan bli verdinøytral.

Artikkelen bygger på en rekke trykte og utrykte kilder og på samtaler med mange som deltok i motstandskampen. De viktigste skal nevnes: Arvid Brodersen, Andreas Schanke, Arne Næss, Tore Gjelsvik, Arne Halvorsen, Magne Skodvin, Kristian Ottosen, Arne Semb-Johansson, Kjell Larsgaard, Per Alveberg, Eva Aschim, Maren-Sofie Røstvig, Alf Nordhus og Knut Erik Tranøy. Enkelte av dem har dessuten lånt meg skriftlig materiale om forholdene ved Universitetet under okkupasjonen. Magne Skodvin har gitt meg adgang til et særlig omfattende materiale. Historisk institutt har latt meg få gjennomgå utrykt materiale som dekanus under krigen ved Det matematisk-

naturvitenskapelige fakultet, Halvor Solberg, overlot instituttet etter krigen. Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie (INO) har stilt trykt og utrykt materiale til disposisjon.

Undersøkelsen har medført studier av utrykt materiale ved Hjemmefrontmuseet, Riksarkivet og Håndskriftsamlingen på Universitetsbiblioteket.

Det blir i artikkelen vist til en del av den trykte litteratur ved forfatterens etternavn. Dette gjelder : Arvid Brodersen, Mellom frontene (1979), Frede Castberg, Minner om politikk og vitenskap fra årene 1900-1970 (1971), Hans Fredrik Dahl, Vidkun Quisling. En fører for fall (1992), Tore Gjelsvik, Hjemmefronten. Den sivile motstand under okkupasjonen 1940-45 (1979), Leif Heggen, Hovedoppgave i historie, Motstandsproblematikken ved Universitetet fra september 1941 til november 1943 (stensilert 1972), Adolf Hoel, Universitetet under okkupasjonen (1978), Alfred Huhnhäuser, Aulabrannen og dens følger, Samtiden 1948 s. 284-294 og s. 344-353, Hans Luihn, De illegale avisene. Den frie, hemmelige pressen i Norge under okkupasjonen (1960), Berit Nøkleby, Josef Terboven - Hitlers mann i Norge (1992), Ferdinand Schjelderup, Over bakkekammen (1949), Didrik Arup Seip, Hjemme og i fiendeland (1946), Odd Melsom, På nasjonal Uriaspost. Nødvendig supplement til okkupasjonshistorien (1975-1980) bind I-III. (Det fremgår ikke av bind I at det er det første av tre.), Magne Skodvin, Det Norske Studentersamfunn gjennom 150 år, 1813-1963, kapitlet 1940-1945 s. 342-365, Sverre Steen, Norges Krig 1940-1945 bind II, Universitetet i ildlinjen s. 127-194, Tysklandsstudentene ved Michael Sars og Knut Erik Tranøy (1946).

Det foreligger flere utrykte beretninger om forholdene under krigen som det blir vist til ved en forkortelse angitt nedenfor i parentes. Dette er: Aksjonsutvalgets beretning til Det akademiske kollegium, oversendt 5. februar 1946 (Aksjonsutvalgets beretning), Beretning om dekanenes virksomhet under okkupasjonen etter 1. sept. 1941, kopi oversendt Universitetsbiblioteket ved brev av 6. aug. 1947 (Dekanenes beretning), Beretning til Universitetets rektor om

de norske studenters fangenskap i Tyskland 1943-1945, fra Velferdsutvalget for de norske Tysklandsstudentene, november 1945 (Beretning fra Velferdsutvalget), Fra Universitetets kampår 1941-1945. Opptegnelser av Det medisinske fakultets dekanus, professor dr. med. G.H. Monrad-Krohn, Håndskriftsamlingen, Universitetsbiblioteket (Beretning fra Monrad-Krohn), Rapport om situasjonen på Universitetet av John Sanness (Sanness-rapporten), udatert, men trolig skrevet like etter at NS-styret avsatte de valgte studentorganene i nov. 1941, Rapport av 6. jan. 1942 om utviklingen ved Universitetet i Oslo høstsemestret 1941 ved formannen i Studentenes fellesutvalg (det hemmelige) stud.jur. Johan Vogt, Stockholm (Rapport av stud. jur. Johan Vogt) og manuskript av Paul Røer, Stengningen av Universitetet (Paul Røers beretning). Beretningen er udatert, men er etter hva forfatteren opplyser avsluttet etter krigen.

-
- 1 Siden jeg har planer om å fortsette undersøkelsen om Universitetets motstandskamp under okkupasjonen, vil jeg være takknemlig for nye opplysninger eller korreksjoner om feil skulle oppdages. - Fortegnelse over litteratur og andre kilder kommer til slutt.
 - 2 Skodvin s. 344-345.
 - 3 Skodvin s. 344.
 - 4 Steen s. 131-132.
 - 5 Steen s. 132-133.
 - 6 Nils Johan Lavik, Makt og galskap (1990) s. 11, se også Olav Sundet, Johan Scharffenberg, Samfunnslege og stridsmann (1977) s. 191-192.
 - 7 Skodvin s. 345-360 gjør rede for dannelsen av motstandsstyret, møtet 21. sept. 1940 og de følger det fikk. Det ble fra NS-hold gjort forsøk på å få i gang igjen Studentersamfunnet, men dette lyktes ikke, Seip s. 213.
 - 8 Steen s. 135-137, Seip s. 121-122, 129.
 - 9 Steen s. 139.
 - 10 Steen s. 140.
 - 11 Steen s. 142, Castberg s. 64-65.

-
- 12 Castberg s. 65-66, Steen s. 147-148.
- 13 Det ble fra universitetshold i en rekke land - og også fra tysk hold (Seip var æresdoktor ved et tysk universitet) - tatt initiativ for å få Seip løslatt. Hans helsetilstand ble etter hvert meget dårlig, og han var nådd "muselmannstadiet". Øverste sjef for Gestapo, Reichsführer Heinrich Himmler, utvirket at Seip ble løslatt i slutten av 1942 mot at han forpliktet seg til å oppholde seg i Tyskland til krigens slutt. Han fikk drive sin forskning ved universitetet i München, senere i Berlin, og fikk **professorgasje**. I krigens siste måneder flyttet han til Gross Kreutz, et slott utenfor Berlin hvor høyesterettsadvokat J.B. Hjort med familie var "sivilinternert", Seip s. 456-475. Himmlers finske fysioterapeut med tittel av medisinalråd skriver i sin bok, Jeg var Himmlers lege (1947), at han gikk i forbønn for Seip hos Himmler, s. 98-99. Seip har skrevet et forord til boken hvor han takker Kersten for den hjelp han ydet ham og mange andre, og derved reddet livet til et stort antall mennesker. Kersten nevner at Terboven ble meget ergerlig da han fikk høre at Seip var blitt løslatt fra Sachsenhausen, og at han ga uttrykk for at Seip burde skytes "under fluktforsøk" (s. 99). Dette skal Kersten ha fortalt til Himmler som svarte at han ville hindre Terboven i å utføre sin plan om han skulle forsøke på det, s. 98-99. Se også Seip s. 475.
- 14 Heggen s. 33, Aksjonsutvalgets beretning s. 1-3, F. Schjelderup s. 297-298.
- 15 Steen s. 158-162, Heggen s. 34-35, F. Schjelderup s. 296-298. Om Koordinasjonskomiteen og andre organer for hjemmefronten, se Ole Kristian Grimnes, Hjemmefrontens ledelse (1977).
- 16 Dekanenes beretning, se f.eks. s. 4-5, 9, 17, 19, Monrad-Krohn s. 75, 169-171. Se også Universitetet i Oslo 1911-1961. Av kvestor, cand. jur. Johnny Elling s. 169.
- 17 Heggen s. 76-79.
- 18 Om det hemmelige studentutvalget, se Skodvin s. 364, Steen s. 161-162. Se også Sanness-rapporten, Rapport av stud. jur. Johan Vogt og Alf Nordhus, Juristforeningen i okkupasjonstiden, Föll i fest, Juristforeningen 1938-1962 s. 18-27 på s. 22-27.
- 19 Steen s. 166.
- 20 Castberg s. 69.
- 21 Monrad-Krohn s. 76, Heggen s. 54-55.
- 22 Castberg s. 71.
- 23 Castberg s. 71.
- 24 I Universitetets årsberetning 1. juli 1943 - 30. juli 1944 er det gitt et utførlig referat av behandlingen av reglementssaken i møtet mellom

dekanene og Skancke i Kirke- og undervisningsdepartementet 24. sept. 1943, s. 89-104. Referatet er godkjent og underskrevet av dekanene og rektor Adolf Hoel (s. 104). Se også Hoel s. 146-155.

25 Heggen s. 93-94. Brevet om vedtaket var sendt rektor Hoel, som ikke brakte det videre. Det er opplyst at NS-mannen professor Klaus Hansen forlangte en avskrift av brevet som han gjorde Skancke kjent med, Heggen s. 94.

26 Hoel s. 171.

27 Dette ble dokumentert under etterforskningen av NS-studenter under landssvikoppgjøret. NS-studentutvalgene ble våremestret 1943 anmodet om å utarbeide en liste over særlig aktive NS-motstandere blant studentene. Det foreligger bl.a. et brev fra en NS-student av 9. nov. 1943, hvor han beklager at han etter sterkt påtrykk fra Studentsambandet hadde vært med på å utarbeide en slik liste for studentene ved sitt fakultet. Han opplyser at han ikke var klar over at listen kunne bli brukt som grunnlag for arrestasjoner av studenter. I et møte med deltagelse av noen ledende NS-studenter, rektor Hoel og en politimann fra statspolitiet ble en liste med navn på 109 studenter, som trolig hadde vært grunnlag for arrestasjonen av de 70 studentene omkring 15. okt. 1943, gjennomgått av de tilstedeværende. Det ble av NS-studentene opplyst hvem av de arresterte på listen som burde bli sittende og hvem som burde løslates, enten fordi man ikke hadde noe på dem, eller fordi de ble oppfattet som "tyskvennlige" el. lign. Etterforskningsmaterialet, og materialet om den gransking Universitetet gjennomførte av NS-studenter og andre i søkelyset, er oppbevart på Riksarkivet. Dokumentet med de 109 navn og anbefalingen i de fleste tilfeller om fortsatt fengsling eller løslatelse, er merket Sp.anm. A 28 14/43. Avd. V 281/3 bilag 3.

28 Steen s. 179.

29 Andenæs, Et liv blant paragrafer, Juridiske stridsspørsmål slik jeg så dem (1987) s. 61-63.

30 Heggen s. 104-109, Steen s. 180.

31 Heggen s. 111, Hoel s. 179.

32 Heggen s. 111.

33 Dahl s. 465, Hoel s. 172-175. Paul Rørs beretning s. 4-20.

34 Det synes nå å være klarlagt at Riksdagsbrannen var et enmannsverk, og at tyske nazister ikke sto bak, Øystein Sørensen, Nyere tysk forskning om nasjonalsosialismen, Nytt Norsk Tidsskrift 1993 s. 52-60, på s. 57 og note 21 på s. 60.

35 Dahl s. 464.

-
- 36 Opplysningen er gitt av Kjell Larsgaard som er den eneste gjenlevende av de fire som var med på brannstiftelsen. De tre andre var: Svein Wilhelm Bruun, Aksel Nordstrøm og Reidar Østlid.
- 37 Luihn s. 202-204, 219-220 og Luihn, Det fjerde våpen. Den hemmelige presse i Norge 1940-1945 (1981) s. 106.
- 38 Luihn, Det fjerde våpen s. 121-126.
- 39 Muntlige opplysninger gitt av Kjell Larsgaard.
- 40 Huhnhäuser med et forord av Didrik Arup Seip s. 291-292. Se også Viggo Aagaard, Morgenbladet 19. juli 1948.
- 41 Steen s. 182. Steen oppgir tre mulige årsaker til Aulabrannen "som bare skal nevnes, ikke prøves" (s. 183-184). De tre mulighetene er "at de som sto bak brannstiftelsen kan ha vært kretser som sto nær aksjonskomiteen eller nær den hemmelige studentledelsen, eller det kan ha vært en patriotisk gruppe som opptrådte uavhengig av enhver akademisk krets, eller det kan ha vært tyskere som narret gode nordmenn til brannstiftelse - altså en tysk provokasjon utført av nordmenn i god tro" (s. 183-184).
- Etter det vi nå vet, kan man se bort fra den tredje hypotesen. Siden det var berammet en konsert i tysk regi med Fritz Wilm Wallenborn som dirigent søndag aften 28. nov., kan formålet med brannen ha vært å forhindre konserten. Men på tross av brannen ble konserten holdt etter programmet, se anmeldelsen av konserten mandag 29. nov. i Deutsche Zeitung in Norwegen. Det fremgår av anmeldelsen at da dirigenten hevet taktstokken, var Aulaen besatt til siste plass, og under galleriet ble ståplassene benyttet "in mehreren Reihen" (avisen s. 3).
- Brannen og den store tyske innsatsen for å få Aulaen satt i stand til konserten 28. nov. omtales i Deutsche Zeitung in Norwegen 29. nov. 1943.
- 42 En beretning om den illegale avis London Nytt's siste virkeår fra primo februar 1943 til primo februar 1944. Røa 1992 (eget forlag). Beretningen nevner ikke Aulabrannen som flere av London-Nytts medarbeidere sto bak. Heller ikke Svein Wilhelm Bruun nevner brannstiftelsen da han i 1944 kom til Sverige og avga forklaring om sitt motstandsarbeid til de norske myndigheter der, Gjelsvik s. 254 note 323. Brannstiftelsen ble heller ikke nevnt i en senere forklaring Bruun avga i Sverige, Rapport av 4. sept. 1944 som ble sendt Forsvarets Overkommando IV i London (kopi av forklaringen er innhentet i det svenske riksarkivet).
- 43 Ved siden av Svein Wilhelm Bruun ble også Torvald Larsen (skiftet senere navnet til Rodgar) avhørt som vitne i straffesaken mot Adolf Hoel. Det foreligger et stenografisk referat av denne forklaringen, stilt til disposisjon av Paul Røer. Larsen oppgir at han ikke kjenner formålet med brannstiftelsen. Petter Moen hadde etter brannen sagt til Larsen - som til Kjell Larsgaard - at han tok "det hele og fulle ansvar" for brannstiftelsen. Larsen uttalte som vitne at det er "min absolutte tro at Moen hadde konferert med andre om denne affæren". Dette styrker den ene av Sverre Steens tre hypoteser om at det var noen i kretsen omkring aksjonsutvalget eller den hemmelige studentledelsen som sto bak brannen (trolig for å provosere

tyskerne til å stenge Universitetet). Det er i denne sammenheng grunn til å merke seg en ytring av Monrad-Krohn i en av hans bemerkninger til Sverre Steens avhandling "Universitetet i ildlinjen": "Man måtte manøvrere for en "lockout situasjon", og unnga en streikesituasjon" (Monrad-Krohn, Bemerkninger til Professor Sverre Steen's "Universitetet i ildlinjen", datert 21. juni 1949, maskinskrevet manuskript s. 2).

44 Se f.eks. Sverre Hartmann, Morgenbladet 10. jan. 1962 og Tore Gjelsvik, Vi Menn 27. nov 1993 s. 6. Steen skriver s. 185 at det "ble fortalt like etter at Terboven hadde truet med å skyte hver tiende student og universitetslærer, men at Quisling hadde fått prutet tallet ned til 50 mann i alt". Det synes ikke å foreligge noen dokumentasjon for disse opplysningene om trusler om skyting.

45 Det foreligger referat eller politiforklaringer om dette møtet fra flere av deltagerne, se f.eks. Herbert Noots politiforklaring av 18. sept. 1945, gjengitt i Hoel s. 181-182, se også Huhnhäuser s. 289-291. Huhnhäuser deltok ikke på Skaugum-møtet, men hans nærmeste underordnede, Fritz Volberg gjorde det. Han avga politiforklaring 1. sept. 1945 (Hjemmefrontmuseet) og nevner bl.a. at Fehlis hadde hatt sterke innvendinger mot Terbovens planer. Fehlis mente at aksjonen bare ville styrke den norske motstanden og viste til at stengningen av universitetet i Leyden i Holland hadde ført til meget uheldige forhold for tyskerne i Holland.

46 Noot, gjengitt i Hoel s. 182, Report No 1. PWIS Det (N)/23 sammenfatter Terbovens formål med aksjonen mot Universitetet slik: 1. Å bryte studentenes motstand mot okkupasjonsmakten, 2. å finne fram til de studentene som var ansvarlige for Aula-brannen, 3. å hindre aktivitetene til det store antall studenter som deltok i motstandsbevegelsen, 4. å forsøke å hindre utviklingen av den generelle antityske holdningen blant studentene (Hjemmefrontmuseet). Se også Huhnhäuser s. 291.

47 Se f.eks. Ellef Ringnes, Bak okkupasjonens kulisser (1950) s. 230. Ringnes bygger sin oppfatning på en samtale med Falkenhorst. Se også Brodersen, Fra et nomadeliv. Erindringer (1982) s. 187-188.

48 Huhnhäuser s. 285-286, Steen s. 184, Nøkleby s. 183.

49 Politiforklaring gitt av bl.a. Herbert Noot 18. sept. 1945 (Hjemmefrontmuseet).

50 Nøkleby s. 243. Dahl s. 466 finner kritikken av Quisling på grunn av den tyske aksjonen mot Universitetet "urettferdig", men denne karakteristikken er det neppe dekning for.

51 Se f.eks. Huhnhäuser s. 291. Melsom skriver s. 209 bind I at når det hevdes at Richskommissar hadde sikret seg Quisling som medskyldig i aksjonen mot studentene, er det det motsatte av det som var tilfellet. Han viser til at det på NS-hold ble satt i gang aksjoner for å få løslatt de arresterte studentene. Dette er riktig nok, men det er på det rene at Quisling overfor Terboven samtykket i aksjonen, og at han etter at den var

gjennomført nektet å engasjere seg i løslatelsesaksjonen. Men i juli 1944 skal han ha forsøkt å få studentene i Tyskland hjemsendt, se note 96.

52 Straffesak mot Vidkun Abraham Lauritz Johnson Quisling. Utgitt på offentlig bekostning av Eidsivating lagstols landssvikavdeling, 1946.

53 Brodersen s. 50-51, s. 71-72 og Brodersen, Fra et nomadeliv. Erindringer (1982) s. 176.

54 Gjelsvik s. 131 og i Vi Menn 27. nov. 1963, Brodersen s. 72.

55 Skriftlig opplysning fra Tore Gjelsvik av 17. sept. 1992, bygget på hans notater fra 1943.

56 Gjelsvik, Vi Menn 27. nov. 1963. Arne Næss har i manuskript, Utkast 1. april 1987. Selvbiografisk fragment s. 4-9, gjort rede for sin deltagelse i varslingsaksjonen.

57 Huhnhäuser s. 346 gjengir teksten på løpeseddelen.

58 Gjelsvik i Vi Menn 27. nov. 1963.

59 Artikkel i Dagbladet 4. des. 1968 av Paul L. Nielsen, besvart av "Anonymus" (Anders Bratholm) i avisen 7. des. 1968.

60 Paul Rørs beretning s. 1-2.

61 Arne Næss op.cit. s. 7-8.

62 Huhnhäuser gjengir talen, s. 346-347 og Melsom bind I s. 207-208. Talen er referert i Aftenposten 1. des. 1943.

63 Tysklandsstudentene s. 17-20, Velferdsutvalgets beretning s. 5-6.

64 Steen s. 189, Didrik Arup Seip, Studentarrestasjonene i 1943, Samtiden 1948 s. 585-587 på s. 586-587.

65 F. Schjelderup s. 305, Steen s. 189.

66 Huhnhäuser s. 350-353, Didrik Arup Seip, Samtiden 1948 s. 585-587.

67 Forklaring gitt av SS Astubat von Loew, Forklaringen finnes i Hjemmefrontmuseet, No. PWIS (Norway)/ 118, 9. May 1946, Nøkleby s. 244, Dahl s. 466.

68 Von Loews forklaring, se note 67.

69 Goebbels dagbok 1942-1943, annet bind (1948) s. 320-321.

-
- 70 Hoel s. 208 som oppgir at ca. 600 av de arresterte ca. 1250 studentene ble løslatt, et tall som også stemmer med andre kilder. Det var ca. 650 som ble sendt til Tyskland.
- 71 Dahl s. 465-466.
- 72 Huhnhäuser s. 352-353.
- 73 Røers notat s. 11, 14, 18-19, Hoel s. 199-200.
- 74 Nøkleby s. 214, se også Hoel s. 198-204, Paul Røers beretning s. 4-20.
- 75 Beretning fra Velferdsutvalget s. 6. Noot opplyser at til grunn for denne forsendelsen av studenter til Tyskland lå en telefonsamtale mellom Terboven og Hitler, Noots forklaring 7. okt. 1945 (Hjemmefrontmuseet).
- 76 Nils M. Apeland, Fra Aulaen til Buchenwald. Blader fra en students dagbok (1945) s. 33, Tysklandsstudentene s. 21-22.
- 77 Tysklandsstudentene s. 21.
- 78 Tysklandsstudentene s. 21.
- 79 Hoel s. 208, Paul Røers beretning s. 15, Herbert Noots politiforklaring 7. okt. 1945 (Hjemmefrontmuseet).
- 80 Noot op.cit.
- 81 Noot op.cit.
- 82 Johannes Elgvin, De 15 studentene med gul trekant, Samtiden 1957 s. 61-66 på s. 64. Flere andre studenter som var i samme gruppe har opplyst at det ikke var 15, men 14 studenter i denne gruppen. Norsk fangeleksikon, Grinifangene (1946), gir holdepunkt for at tallet var 14, se s. 338-339. - Det synes ikke å foreligge noen dokumentasjon for at Terboven hadde planer om å la de 14 studentene skyte. Etter den sterke internasjonale reaksjonen på aksjonen mot Universitetet, og misnøyen med Terbovens aksjon i Berlin, er det lite sannsynlig at Terboven hadde slike planer da de 14 studentene ble sendt til Grini fangeleir 8. jan. 1944. Se note 44.
- 83 Opplyst av Eva Aschim som ble arrestert hjemme den 30. nov. 1943. Hun ble kjørt til Universitetet og først brakt inn i Aulaen hvor hun vakte stor oppmerksomhet både blant de mange hundre mannlige studentene og de tyske vaktene. Hun ble deretter overført til forværelset (garderoben) til Gamle festsal hvor hun måtte sitte på gulvet sammen med noen andre kvinnelige studenter. I rommet var det også en del mannlige studenter som måtte stå med ansiktet mot veggen og med hendene opp. Senere ble hun overflyttet til et mindre seminarrom. Hun ble løslatt ved 23-tiden om kvelden.

-
- 84 I et innlegg i Aftenposten 25. aug. 1993 beskriver Maren-Sofie Røstvig hvordan de kvinnelige studentene hadde det i Bredtveit fangeleir. Hun opplyser i artikkelen at hun ble arrestert i sept. 1943, men har korrigert dette muntlig til 18. okt. 1943.
- 85 Hoel s. 184.
- 86 Castberg s. 75.
- 87 Castberg s. 75. Verken han eller de andre lærerne var klar over at Halvorsen den formiddagen i fakultetsmøtet satt og ventet på at tyskerne skulle komme. Han var dagen i forveien blitt orientert om den planlagte tyske aksjonen mot Universitetet av prosektor (senere professor) Jan B. Jansen som hadde nær kontakt med Hjemmefrontens ledelse og var medlem av Aksjonutvalget. Jansen hadde deltatt i det nattlige møte sammen med bl.a. Tore Gjelsvik, Alf Sanengen og Arvid Brodersen. Halvorsen, som var medlem av Aksjonsutvalget, ble pålagt ikke å bringe opplysningen om den planlagte tyske aksjonen videre (muntlig meddelelse fra Halvorsen). Når Halvorsen ble gitt et slikt pålegg, skyldtes trolig det at man på hjemmefronthold ennå ikke hadde bestemt seg for å varsle studentene.
- 88 Castberg s. 75.
- 89 Castberg s. 78-79.
- 90 En kopi av Hoels brev finnes i det private arkiv som Halvor Solberg har overlatt Historisk institutt og som jeg har fått adgang til.
- 91 Castberg s. 81. Hoel s. 192 opplyser at det ikke ble gjort noen henvendelse til Quisling om løslatelsen av Castberg. Det avgjørende var ifølge Hoel at man antok det ville virke uheldig om det ble omtalt i den britiske og svenske kringkasting at Castberg var fengslet.
- 92 Huhnhauser s. 353, se også Hoel s. 271. - Det ble fra NS-hold gjort forsøk på å få gjenåpnet Universitetet som undervisningsinstitusjon, og det ble holdt mange forhandlingsmøter om saken. Dekanene motsatte seg gjenåpning med mindre Tysklandsstudentene fikk komme tilbake til Universitetet og de arresterte lærerne ble satt fri. Dette standpunkt inntok også Adolf Hoel, og han formidlet det til tyskerne som ikke ville oppfylle vilkårene, Hoel s. 293, se også s. 275-295 og Dekanenes beretning s. 16-18. Det fremgår her at vilkårene for gjenåpning senere ble skjerpet. Det ble bl.a. krevd at rektor Seip skulle gjeninnsettes og betryggende garantier gis mot nye inngrep (s. 18).
- 93 Det er utgitt flere bøker om Tysklandsstudentene. Ved siden av den som Michael Sars og Knut Erik Tranøy har redigert og boken av Apeland (se note 76), foreligger disse bøkene: Knut Eidem, Aulaen brenner! (1980), Knut-Jørgen Erichsen, Slottsfanger (1985) og en diktsamling av Sverre P.N. Ullnæss, Studenter fra Norge (1945).
- 94 Report No. PWIS Det (N)/23 s. 5. (Hjemmefrontmuseet). Rapporten er et sammendrag av politiforklaringer gitt av Siegfried Fehmer, Herbert Noot,

Karl Ohm og Kurt Sartor, som alle spilte en fremtredende rolle i forbindelse med studentaksjonen og - noen av dem - også ved den senere behandlingen av studentene i Norge og i Tyskland.

95 Tysklandsstudentene s. 76-82.

96 Hoel s. 209-211. I en artikkel i avisen *Land og Folk* av 10. nov. 1962 gjengis et notat som skal foreligge av Quislings uoffisielle "utenriksminister" Finn Støren. Han gjør her rede for en reise han etter oppdrag av Quisling foretok i juli 1944 til Berlin med sikte på å få hjemsendt studentene og andre norske fanger i Tyskland. Bakgrunnen var frykten for fangenes skjebne under de voldsomme allierte luftangrep på Tyskland. Støren opplyser at Himmler, som fangene sorterte under, ikke ville motsette seg at de ble hjemsendt. Først gjaldt dette bare studentene, men senere ble tillatelsen utvidet til å omfatte hjemsendelse av alle norske fanger i Tyskland. Det var en forutsetning for hjemsendelsen at man på norsk hold ordnet med transportmidler. Quisling tok ifølge Støren kontakt med Terboven om dette, men han var negativt innstilt til at "disse fiendtlige menneskene kom tilbake til Norge, hvor det var vanskeligheter nok fra før av". Se også Melsom bind III s. 228-229.

97 Tysklandsstudentene s. 166-167. En av studentene ble under oppstilling tatt ut av rekken og truet med å bli skutt dersom han ikke var villig til å bøye seg. Det heter i Tysklandsstudentene at han "blir stående og kikke rolig" på ham som fremsetter trusselen og griper til geværet, s. 167. Studenten var Helge Rognlien - ett av medlemmene av Studentersamfunnets motstandsstyre høsten 1940. - Knut Eidem intervjuet Joachim Wilde om bl.a. den tilspissede konflikten med studentene ved Burkheim, *Dagbladet* 26. nov. 1983. Eidem minnet Wilde om hans utsagn under krigen om at han skulle greie å gjøre studentene til gode nazister, og at han når Tyskland hadde vunnet krigen, skulle ride foran de marsjerende studentene oppover Karl Johan på en hvit hest. Wilde avfeide det som en spøk det som han den gang hadde sagt.

98 Report No. PWIS Det (N)/23 s. 5 (Hjemmefrontmuseet), se også Kersten op.cit. s. 207.

99 Hoel s. 252-267.

100 Heggen s. 119 som gjengir en opplysning som Tore Gjelsvik ga ham 10. jan. 1972. Gjelsvik skriver i boken *Hjemmefronten* at man på sentralt hold i motstandsbevegelsen ikke ønsket at Universitetet skulle bli stengt, s. 131-132.

101 F. Schjelderup s. 296.

102 Steen s. 193-194.

103 Monrad-Krohn, *Bemerkninger til Professor Sverre Steen's "Universitetet i ildlinjen"*, datert 21. juni 1949 s. 13-14 (maskinskrevet manuskript).

-
- 104 Filologen, Ut av isolasjonen! 1945 nr. 1.
- 105 Samtiden 1957 s. 66.
- 106 Luihn s. 230. Av de knapt 1800 personer som er oppført i fangeregisteret for Grini som arrestert "for aviser", er ca. 9 prosent klassifisert som "studenter og gymnasiaster". Det finnes ikke noen statistikk over hvor mange studenter som var med i de hemmelige avisenes redaksjoner, men det fremgår av Luihns bok at dette må ha vært ganske mange, særlig studentenes andel av den voksne befolkning i landet tatt i betraktning.
- 107 Det heter i Aksjonsutvalgets beretning om Einar Høigård: "Vi vil ikke slutte denne beretning uten spesielt å nevne Einar Høigård. Med sin store klokskap, sikre dømmekraft og rike erfaring i illegalt arbeid var han av uvurderlig betydning i aksjonsutvalgets arbeid. Han ga sitt liv 25. november 1943 i kampen for de verdier som Universitetet må være den fremste bærer av, sannhet, frihet og rett" (s. 14).
- 108 Steen s. 194.
- 109 Samtiden 1946 s. 118.
- 110 Dahl s. 269.
- 111 Skodvin s. 359.
- 112 Samtiden 1946 s. 117-122 på s. 118.